

Cengiz SUNAY

Doçent, Yalova Üniversitesi/Yalova İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yalova/Türkiye
Associate Professor, Yalova University/Yalova Faculty of Economics and Administrative Sciences/Department of Political Science and Public Administration/Division of Political Science and Public Administration Yalova/Turkiye

eposta: cengizsunay@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8205-7518>

RorID: <https://ror.org/01x18ax09>

Atıf/Citation: Sunay, C. 2023. Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye, 142-174.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1334903>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	30.07.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	04.10.2023
Yayın Tarihi/Published:	29 Ekim 2023

CUMHURİYETİN 100. YILINDA ORDU VE SİYASET İLİŞKİSİ

Öz

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir ilişki boyutu olarak görünen ordu ve siyaset münasebeti, değişik zamanlarda ve farklı kesimlerde tartışılmaktadır. Ordunun müdahale tarihindeki önemli duraklar olan: 27 Mayıs 1960, 22 Şubat 1962, 21 Mayıs 1963, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 ve son olarak, 15 Temmuz 2016 müdahaleleri veya müdahale girişimleri, aslında bir sürekliliğin en üst aşaması olarak tanımlanabilir. Buna göre; ordu, fiili müdahale dışına, vesayet edici özelliğiyle siyasetin belirleyicilerinden; demokratik rejimle bağdaştırılması mümkün olmayan iç siyasal aktörlerden biridir. Siyasal-toplumsal sözleşme niteliğinde olduğu varsayılan anayasaların yapım süreçlerindeki müdahilliği düşünüldüğünde, doğrudan yönetimde olmadığı dönemlerde bile etkinliğinin en üst seviyede olduğu görülmektedir. Müdahale geleneğinin varlığı ortadayken, her müdahalenin aynı saiklerle yapıldığı söylenemez. Nitekim bu çalışmada, darbelerin; kadro, gerekçe, ekonomi politik ve dış dinamikler açısından karşılaştırması yapılmış ve her bir darbenin, bu bağımsız değişkenler eşliğinde farklılık arz eden bağımlı değişken özellikleriyle mücehhez olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. 12 Eylül'ün hiyerarşik düzen içinde olma özelliğiyle diğerlerinden ayrıldığı; 27 Mayıs'ın bu özellikten yoksun olduğu; 12 Mart'ınsa, tabandaki reaksiyonun, emir-komuta çizgisinde tutulma telaşıyla içkin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer girişim ve darbelerle karşılaştırıldığında, 15 Temmuz'un yerinin çok farklı; bir yanı sıra ordu gücünü araçsallaştırma noktasında ana eğilimle uyumlu olmasına rağmen, ülke birliği kaygısını taşımayan, tam anlamıyla yabancı bir gücün güdümünde, küresel hegemonyanın emir ve komutasında olduğu tespit edilmiştir. Cumhuriyetin kurucu felsefesinin en yoğun dozda temayüz ettiği ve bu durumun belli eleştirelilikle kimi zaman gündeme getirildiği, böylesi bir kurum içine sızma; süreç içinde kripto elemanlarını tepe noktalara taşıma işlevini; adli ve idari mekanizmalardaki mensupları vasıtasıyla, kendi açısından ordu içi harici unsurları tasfiye etmeyi sağlamada kritik aşamayı geçmiş olan bir terör örgütünün arkasında olduğu bu girişim, gerçek manada "sui generis" bir hadisedir. Nitel araştırma özelliklerini gösteren çalışmada, son derece zengin bir kitaplığa sahip olan ordu-siyaset ilişkisine dair araştırmalardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Darbesi, Talat Aydemir Ayaklanmaları, 12 Mart Muhtırası, 12 Eylül Darbesi, 28 Şubat Süreci, 15 Temmuz Darbe Girişimi.

RELATIONSHIP BETWEEN THE MILITARY AND POLITICS IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC

Abstract

The relationship between the military and politics, which appears to be an important phenomenon in the history of the Republic of Turkey, has been discussed at different times and in different circles. Important turning points in the history of the military's intervention are May 27, 1960, February 22, 1962, May 21, 1963, March 12, 1971, September 12, 1980, February 28, 1997, April 27 2007 and finally, July 15, 2016, those interventions or intervention attempts can be defined as the highest stage of a continuity. Accordingly, the military is one of the determinants of politics with its tutelary characteristic outside of de facto intervention; it is one of the domestic political actors that cannot be reconciled with the democratic regime. Considering its involvement in the making of constitutions, which are assumed to be political-social contracts, it is seen that its effectiveness was at the highest level. While the existence of a tradition of intervention is obvious, it cannot be said that every intervention is done with the same motives. As a matter of fact, this study compares the coups in terms of cadres, justifications, political economy and external dynamics, and tries to reveal that each coup comprises different dependent variable characteristics and those are also accompanied by independent variables. This article argues that the coup d'état of September 12th differed from the others by being approved within the command hierarchy of the army. On the contrary, the coup d'état of May 27th lacked this characteristic whereas the one of March 12th took pains to accommodate the reaction from low ranking officers within the command structure, at least on the surface. When compared to these coup d'états and coup attempts, the July 15th coup attempt showed totally different characteristics even though it also tried to employ the military as a political tool. The coup d'état attempt of July 15th was conducted under the influence of a foreign power and in accordance with its plans for global hegemony without any consideration to the interests and unitarian structure of the Turkish Republic. The infiltration of a terrorist organization through its crypto members into the Turkish army, the very institution in which the founding philosophy of the Turkish Republic found its embodiment, was astonishing. Beyond this infiltration, the terrorist organization also succeeded in moving up its members within the command hierarchy of the army with the help of its members within the government and the judiciary by disrupting the usual chain of promotion. The July 15th coup attempt was conducted through these officers unjustly promoted to the higher ranks with the interference of the terrorist organization. These characteristics made the July 15th a "sui generis" case in the history of Turkish coup d'états and coup attempts. This study relies on a qualitative research deriving from the extensive literature on state, military and politics in Turkey.

Key Words: 27 May Military Coup, Talat Aydemir Military Coup Attempts, 12 March Memorandum, 12 September Military Coup, 28 February Process, 15 July Coup Military Attempt.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş serüveninde ordunun çok önemli bir rolü vardır. Muzaffer bir ordu ve onun başkumandanı açısından sadece harici düşmana karşı istihdam edilmesinin ötesinde; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası örneğinde görüldüğü gibi partideki önder kadronun, orduda, kumanda mevkiini kaybetmekle siyasal tasfiyeye uğramaları arasındaki doğru orantı gözlemlendiğinde, silahlı kuvvetlerin politik öneminin bariz olduğu söylenebilmektedir (Karabekir 1992, 1995, ty; Yeşilyurt 2005). Fırkanın önder kadrosunun,

sadece sekiz ay süren örgütlenmiş rekabete açık; çok partili düzenin sona erdirilmesine direnemeyecek kadar zafiyete düştükleri, taze şöhretlerinin bile buna mâni olamadığı görülmektedir (Zürcher 1992: 7).

Çok partili siyasal hayata geçiş öncesinin adeta değişmez Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak'ın bile muhafazakâr kimliğine rağmen ordunun milletten çok, rejimin ordusu olduğu tavrını takındığı biliniyor (Küçük 1990: 405-410). Başkumandanın şahsi özelliklerinin kurumsal kimlikte belirleyici olamayacağını bundan açık ifade eden bir misal var mıdır bilinmez, ancak Türk ordu geleneğindeki alt rütbeli subayların teyakuz durumu yine de uzun süre gündemdeki yerini korumuştur (Seyhan 1966: 42). *Genç subaylar tedirgin* ifadesinin bir tespit mi, tahrik mi, yoksa her ikisi de mi olduğu hususu da ayrı bir tartışma konusudur (Balbay 2013: 62).

Ordu-siyaset ilişkisinin; İmparatorluğun tasfiyesi arifesindeki boyutunda, İttihatçı subaylardaki beka kaygısı asgari müştereginin belirleyici olduğu; cumhuriyeti kuran kadronun da böylesi bir zihni inşa sürecinden geçtiği biliniyor (Ahmad 1999: 15-30). Ordunun 1923-1960 arasındaki dönemde, topyekûn fiili bir müdahalesinin olmayışıyla; dönemin çok partili idareye nazaran, sivil-asker ilişkilerinin daha uyumlu olduğunu söylemek mümkün ancak bu durumun, iktidar mevkiinde bulunan kesimler arasındaki mutabakatın varlığını kanıtlamanın ötesinde, demokratik bir anlamı olduğu söylenememektedir (Özdağ 1991).

Mutlak iktidar olgusunun teorik bir varsayım olduğundan hareketle, *iki savaş arası dönem* (Doğan 1994) olarak nitelendirilebilecek 1923-1945 arası evrede, iktidar koalisyonu arasındaki uyum, bir prensip ortaklığından ziyade bir menfaat ortaklığı ve anlaşmasına dayanıyordu. Asker ağırlıklı bürokrasi; her şeyiyle, ontolojik olarak devletle içkin ve onu yaşamsal vazgeçilmezi sayıyor, bekasının yolu ve yöntemini seküler modernizasyonunda görüyordu (Özdemir 1993). Yerel değerlerle çatışan bu modernizasyon hamlesine yönelik olası kitlesel tepkinin mihmandarı olması muhtemel, büyük toprak sahipleri ve eşraf da buldukları coğrafyada örtülü bir muhtariyet karşılığında iktidar koalisyonunun ortağı yapıyordu (Arıkoğlu 1961; Keyder 1995: 192-195).

Altmışlı yıllarda dillerden düşürülmeyen ve gerçekleşmemesi sanki tek partili idareye rağmenmiş gibi takdim edilen toprak reformunun, gündeme geliş tarihinin manidar oluşu; ortada, emek yoğun çalıştırılan geniş köylü sınıfı üzerindeki imtiyazın devri karşılığında, inkılâba direnilmemesi şeklindeki örtülü bir uzlaşmanın olduğu ve bu uzlaşmanın uzun savaş yılları içinde değişen dengeler neticesinde, bozulması boyutu ihmal edilerek yorumlandı (Gevgilili 1981: 37-39). Siyasal süreç içinde özgün ve bağımsız bir inisiyatif mercii olmanın ötesine taşınmak suretiyle ordunun, iktidar olma ve iktidarda kalma arzusu içindeki kesimlerce, seçimlerle mümkün gözükmediği kriz anlarında araçsallaştırıldığı; adeta yine, iktidara teşne güçler tarafından, ontolojik tabiatındaki gizli reflekslerine hitap edilmek suretiyle müdahaleye zorlandığı; üstelik bu dönemlerin hemen

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

ardından başlatılan kampanyayla, demokratik düzen karşılığında diğer iştirakçilerinden soyutlanarak, kurumsal olarak adeta sanık sandalyesine oturtulduğu da gözlenmektedir.

Bu çalışmada; 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül müdahalelerinin çözümlemesi yapılırken; 22 Şubat, 21-22 Mayıs, 28 Şubat ve 15 Temmuz gibi ayrıksı özellikler gösteren müdahale ve müdahale girişimlerine yönelik kısmen teorik analizler, kısmen de kronolojik anlatımla; müdahale edenin salt, ordunun kurumsal kimliği ve kimi zaman hiyerarşi dışına sapsak suretiyle harekete geçen unsurlarından ibaret olmadığı iddia edilecektir. Ordu-siyaset ilişkisinin yüzyılı, doğrudan darbeyi meydana getiren süreç; belli çıkış garantileri (Yazıcı 1997) sağlanarak, vesayetçi duruşuyla sürekli gözetleyen bir kurum olarak sivil dönemlerdeki askeri reflekslerden ziyade; askeri darbeleri yapan veya girişen kadrolar, müdahaleyi haklı kıldığı iddia edilen gerekçeler, müdahalelerin açıkça telaffuz edilmeyen asıl nedenleri içinde en önemlisiymiş gibi gözükken ekonomi politikası ve dış dinamikleri açısından incelenmeye çalışılacaktır.

1. Kadroları Açısından Askeri Darbeler

27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat, 15 Temmuz isimlendirmeleriyle anılan Türk askeri darbe veya darbe girişimlerinin, emir-komuta zinciri içinde yapılanı; sadece 12 Eylül darbesi gibi durmaktadır. 28 Şubat ve 12 Mart'taki ayrıksılık; darbelerin lideri pozisyonunda olan isimlerle, asıl güç merkezi lider arasındaki farklılık şeklinde temayüz etmektedir.¹

27 Mayıs darbesi, rütbeleri orgeneral ile yüzbaşı arasında değişen 38 üyeli bir komitenin marifetiymiş gibi gözükse de aslında Milli Birlik Komitesindeki ağırlık, asla general üyelerde değildi. Zaten MBK, rütbe farkı gözetilmeksizin her üyenin eşit olduğu yönündeki ön kabulle birlikte şekillenmiş, üyelerin gelecek perspektifindeki derin farklılıklarla birlikte dağılmasına bir sebep de bu özelliği olmuştur (Sunay 2017: 155-166).

Darbenin öncesinde nasıl bir örgütlenme içine girildiğine yönelik; birbirini kimi zaman teyit, kimi zamansa tekzip eden hatıratlarda oldukça doyurucu bilgiler vardır.² 27 Mayıs'ın entelijansiya nazarındaki şöhretine binaen göğüslerini kabartarak darbeyi tasarlayıp uygulama safhasındaki başat rollerini vurgulayan hatırat sahipleri, hiyerarşi dışına çıkılmaksızın böylesine bir devrimin (!) gerçekleştirilemeyeceği iddiasındadırlar (Baykam 1994).

¹ Ayrıntılı analizler için bkz. (Altuğ 1976; Aydemir 1976; Başgil 2008; Bayar 1991; Baykam 1994; Demirel 1994; Dursun 2001; Dursun 2000; Eren 1996; Hekimoğlu 1975; Kayalı 1994; Kili 1998; Özdağ 1997; Sunay 2010; Taylak 1994).

² 27 Mayıs darbesine iştirak eden subayların hatıratları; karşılaştırmalı bir okunmaya tabi tutulmak şartıyla çok aydınlatıcıdır, bkz. (Erkanlı 1973 ve 1987; Esin 2005; Karavelioğlu 2007; Koçaş 1977b; Küçük 2008; Madanoğlu 1960 ve 2019; Özkaya 2005; Yıldız 2001; Seyhan 1966; Turgut 1995; Türkeş 1996; Ulay 1968 ve 1996; Kaplan 2019; Er 2007).

Darbe esnasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin başında bulunan Genelkurmay Başkanı Org. Rüştü Erdelhun'la birlikte tutuklanan Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tekin Arıburun ve Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korg. Namık Argün'e yönelik gösterilen şiddetli tepki de bu açıdan anlamlıdır (Erer 1965: 388). Sonradan yedinci cumhurbaşkanı olan, dönemin Deniz Kuvvetlerinin başında bulunan ancak darbenin içinde olmamasına rağmen kendisine karşı nötr tutum takınan Ora. Fahri Korutürk ise ilk planda Selim Sarper'in kabul etmemesi üzerine düşünülen Dışişleri Bakanındır (Özdağ 1997: 257).

MBK 5 general ve 33 subay ve üstsubaydan müteşekkildir. Yazılıp anlatılanlara bakılırsa, komite üyesi olması beklenen Kurmay Albaylar Talat Aydemir, Sadi Koçaş ve Dünder Seyhan gibi etkili isimler, 27 Mayıs'ta yurtdışı görevlerindedirler ancak gıyaben de olsa komite üyeliğine seçilmeleri gerekirken seçilmemişler ve bu sebeple de Koçaş haricindeki iki isim, 27 Mayıs sonrasında hemen bütün cuntalarda yer almış ve MBK'nin etkin isimleri olan yakın arkadaşlarını asla affetmemişler.³

Darbenin gerçekleştirilme safhası arifesinde aranan, o zamanki tabirle: omzu kalabalık olmanın ötesinde, general üyeler: Kara Kuvvetleri Komutanlığının son günlerini yaşayan Org. Cemal Gürsel, 1. Ordu Komutanı Org. Fahri Özdilek, Genelkurmay Başkanlığında vazifeli Tuğg. İrfan Baştuğ, Kara Kuvvetleri Karargahında Lojistik Başkanı Tüm. Cemal Madanoğlu ve Kara Harp Okulu Komutanı Tuğg. Sıtkı Ulay'ın etkinlikleri; albayların, hatta yukarıda isimleri zikredilen Aydemir, Koçaş ve Seyhan'ın çok gerisindedir. Cemal Gürsel, emeklilik dilekçesi öncesi adeta terhis mahiyetinde izinde; Fahri Özdilek, 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı olarak 28 Nisan Olayları esnasında hükümetin emrinde oluşunun tedirginliği içinde; KKK Personel Başkan Muavini İrfan Baştuğ ve KKK Lojistik Başkanı Cemal Madanoğlu, emrinde herhangi bir kıta olmayan generaller olarak karargâh görevlerinde; Sıtkı Ulay'sa henüz dumanı tütmekte olan 21 Mayıs 1960 tarihli, komutanı olduğu Harp Okulu yürüyüşünden bihaber, hükümet nezdinde durumdan haberdar olmadığını ispat gayretinde bir kumandandır (MTTB 1961).⁴

Komite kendi içinde bölünmüş vaziyettedir ve bu bölünmenin fikri yönü 13 Kasım 1960'ta fiili bir bölünmeye doğru tekâmül edecektir. Bölünmede tasfiye edenler tarafından kendilerine ılımlı, tasfiye edilenlere radikal üyeler ismi verilse de aslında; tasfiyeye esas olan mesele: Bir an evvel tek partili idarenin sonundan beri on yıldır iktidara teşne, CHP'ye karşı takınılan tutum sebebiyledir. Kur. Alb. Alparslan Türkeş ve Kur. Alb. Orhan Kabibay; sonradan liderlik mücadelesine girmiş olsalar da yanlarında yer alan diğer 12 üyeyle birlikte en az bir seçim devresi, gerekli acil reformları yapıp idareyi elde tutmaya, sonrasındaysa partileşerek seçimlere iştirak edecek Milli Birlik Partisi'ni kurmaya istekliydiler (İpekçi ve

³ Anılarda bunun; kimi zaman açık, kimi zaman ima edilerek zikredildiği görülmektedir, bkz. (Seyhan 1966; Aydemir 1966 ve Koçaş 1977a).

⁴ Ayrıntılar için bkz. (Öymen 1987; Perin 1970)

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

Coşar 1964: 490-508). Komite haricine çıkarılacak 14 isme ilave edilebilecek: Suphi Karaman ve Mehmet Özgüneş gibi birkaç isim daha tasfiyeye muhatap olacaklardı, ancak bu kez *azınlık çoğunluğu tasfiye ediyor*, görüntüsü ortaya çıkacağından sayı 14 kişiyle sınırlandırılmış gibi gözüküyor.

Her iki grup da birbirlerini ithamda adeta yarışıyorlardı.14'ler nazarında komitenin geri kalanı; ihtilali İsmet Paşa ve CHP'ye peşkeş çekme sevdasındaiken, kalan 23⁵ üyeye göreyse bu 14 isim, memleketi otokratik bir diktatörlüğe götürmeye çalışıyordu. Sonuçta Korg. Cemal Madanoğlu⁶ tarafından planlanan bir hareketle bu 14 isim bir gece toparlanıp, hükümet müşaviri sıfatıyla birbirlerinden oldukça uzağa düşecek şekilde, dünyanın dört bir bucağındaki Türk Büyükelçiliklerine atanmak suretiyle komiteden çıkarıldılar. Oysa MBK üyeliği, geçici anayasa gereği; ölüm, istifa, sürekli hastalık dışında ıskatı mümkün olmayan bir sıfattı (Erkanlı 1987: 89-92).

Ordunun tersine dönmüş piramit biçimindeki personel yapısını düzeltme iddiasını taşısa da aslında; arkasında başka sebepler olduğu ileri sürülen, geniş tasfiyeye ayrı bir tartışma konusudur. Sayılarının, 5000-7000 arasında olduğu iddia edilen ve ordudan tasfiye edildikten sonra kendilerini EMİNSU (Emekli İnkılap Subayları) olarak isimlendiren bir grup da ayrı bir önemi haizdir. 235'i general/amiral rütbesini taşıyan bu isimler arasında Adalet Partisinin kurucu genel başkanı E. Org. Ragıp Gümüşpala da vardır (İpekçi ve Coşar 1964: 332-336; Esengin 1978; Yetkin 2011: 27-40).

27 Mayıs sonrası komite içindeki bölünmeyi tetikleyen en önemli gelişme: Kurucu Meclis teşkili tartışmalarıdır. Temsilciler Meclisi ismindeki Kurucu Meclisin sivil kanadının oluşturulabilmesi için gerekli olan anayasa değişikliğinin, yasama fonksiyonunu da üzerine almış MBK üyelerinin beşte dördünün tasvibine bağlı olması, 14'lerin tasfiye sürecini hızlandırmıştır (İpekçi ve Coşar 1964: 494).

1959'daki CHP Kurultayında tespit edilen: İlk Hedefler Bildirgesinde belirlenen ilkeler eşliğinde hazırlanan anayasa ve seçim kanunuyla (Çavdar 2000: 77) gidilen: 15 Ekim 1961 seçimi neticeleri yeni bir darbe planını da gündeme getirmiş, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'te gerçekleşen Talat Aydemir Ayaklanmaları, seçimin hemen ertesinde zapta bağlanan; 21 Ekim ve 9 Şubat Protokollerinde imzası olan daha üst rütbeli zevatın ayak sürümesine karşı, bir atak olarak gerçekleşmiştir (İsen 1964: 18-41).

⁵ 1960'ın 30 Ağustos'unda tümgeneralliğe terfi eden İrfan Baştuğ, 13 Eylül'de bir diğer komite üyesi Kur. Bnb. M. Şükran Özkaya'yla geçirdikleri bir trafik kazasında hayatını kaybedince komite üye sayısı 37'ye düşmüştü.

⁶ 27 Mayıs-30 Ağustos 1960 tarihleri arasında; kimi isimlerin rütbeleri anılırken, bir alt rütbenin telaffuz edilmesi, darbe öncesi terfi aşamasında olmalarından kaynaklanmaktadır. Sözelimi, İrfan Baştuğ ve Sıtkı Ulay darbe gecesi tuğgeneral iken; ilki ölümü, ikincisiyse tabii senatör olarak senatoya geçtiği esnada tümgeneraldirler. Tabii senatörlüğü reddeden Cemal Madanoğlu da darbe gecesi tümgeneralken, ordudan emekliye ayrıldığında korgeneraldir.

Aydemir, 21 Ekim Protokolüyle oluşan yeni siyasal düzene müdahale etme kararlığının taahhüt edilmesine rağmen, Türk Silahlı Kuvvetler Birliği Cuntasının bilahare, 9 Şubat 1962’de tekrar ettiği müdahale kararına karşı riayetsizliğe öfkeyle; harekete geçmiş, Kur. Alb. Dünder Seyhan’ın teşvikiyle; sağ kolu Bnb. Fethi Gürcan başta olmak üzere, Ankara Merkez Kumandanı Kur. Alb. Selçuk Atakan, Jandarma Subay Okulu Komutanı Kur. Alb. Necati Ünsalan, Kur. Alb. Emin Arat, Kara Harp Okulu öğrencileri ve Harp Okulunun değişik askeri birimlerinin başında olan Kur. Alb. Turgut Alpagut, Kur. Yb. Osman Deniz, Kur. Bnb. Bahtiyar Yalta, Hv. Kur. Bnb. İzzet Köz ile kendisine çok bağlı subaylar: Ütğm. Erol Dinçer, Ütğm. İlhan Baş gibi askerlerle; 21 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963’te iki kez ayaklanmıştır (İsen 1964: 224-228).

14’lerin desteğini temin kabilinden Yurda henüz dönen E. Kur. Alb. Alparslan Türkeş’le ikinci ayaklanma öncesi yaptığı gizli görüşme nedeniyle Türkeş de yargılanmıştır. Askeri darbe girişiminin başarısızlığı ve özellikle darbenin soruşturulması halinde pek çok üst düzey askerin de sürece dahil edileceği bilinciyle, kendisine af teklifi yapılan Aydemir; emekli edilmekle yetinilen bir cezai (!) muamele görmüş, ancak ikinci ayaklanmasında kan döken Aydemir ve Gürcan idam edilmişlerdir (Örtülü 1974: 514-520).

Emir-komuta zincirinin 27 Mayıs’a kıyasla bir parça daha görünür olduğu 12 Mart’ta, kadro şekillenmesinin ön planında yer alan Genelkurmay Başkanıyla kuvvet komutanlarının müdahalesiyse aslında, kendilerini oldukça aşan derin bir alt kademe yapılanmasını bertaraf etme amacına matuftu ve bunu da birkaç gün sonra yaptığı geniş bir tasfiyeyle göstermişti (Gürkan 1986: 280-286).

Komuta konseyinin başındaki en kıdemli isim olan Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Celal Eyiceoğlu; konseyin diğer iki etkin yahut daha doğru deyimle radikal üyeleri hükmündeki Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur’la Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler nazarında; pasif ve kerhen yol arkadaşlığı yapılan isimlerdi. Daha alt kademelerde yer alan sözgelimi; Tümğ. Celil Gürkan, Tuğa. Vedii Bilget, Hv. Tuğg. Ömer Çokgör, Tuğg. Şükrü Köseoğlu, Tuğg. M. Ali Akar, eceliyle ölümüne kadar Hv. Tuğg. Aydın Kirişoğlu gibi isimlerin; sonu kendilerini de tasfiyeye kadar gidecek radikalizmlerinin yarattığı tedirginlik, bu yol arkadaşlığının motivasyonunu sağlıyordu (Turhan 1986a: 45-60).

12 Eylül, hemen ardından yayınlanan bildirilerde; darbe, kendi tabirleriyle harekât, emir-komuta zinciri içinde ve emirle yapılmıştır. Darbenin geliş, icra ediliş ve sonrasındaki ara dönemde; Genelkurmay ve Devlet Başkanı sıfatıyla toplumun gözü önünde Org. Kenan Evren’in olduğu bilinmektedir. Evren, basit tesadüflerin kendisini bu makama getirdiği bilinen, sönük bir kariyer subayıydı. Sonu emeklilikle neticelenecek, 27 Mayıs sonrasında ihdas edilen 42 sayılı kanun gereği, kendiliğinden emekli olanlara verilecek çift ikramiyeyi hak etmek için Kore kıdeminin siciline işlenmesi istikametinde sınıf arkadaşı olan Milli Birlik

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

Komitesinin etkili üyelerinden ve köşk harekâtında Bayar'ı enterne etmekle vazifeli⁷ Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alay Kumandanı Kur. Alb. Osman Köksal'dan yardım talep eden, generalliğe terfiden ümidini kesmiş bir isimdi (Mumcu 1993: 152-158).

General olduktan sonra bile silahlı kuvvetler içinde politikayla uğraşmayan; sadece 12 Mart öncesinde Memduh Tağmaç'ın yasal bir zemin olmadan topladığı ve silahlı kuvvetlerdeki Orgeneral/Korgeneral rütbelerini haiz askerlerden oluşan Genişletilmiş Komuta konseyinde, ismi geçen bir generaldi (Batur 1985: 280). 12 Eylül darbesi esnasındaki makama geliyise: Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Namık Kemal Ersun'un, hakkındaki bir ithama binaen, adeta zoraki emekliye sevki sonrası (Yamak 2006: 439), terfi sırasında en geride olmasına rağmen dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'le Başbakan Süleyman Demirel arasındaki bir kararname krizi sonrasında gerçekleşti.

Türk ordusunda, kara kuvvetleri komutanlığına atanmadaki terfi etkileyen ordu komutanlığı kıdem sıralamasında, 1'inci Ordunun ve komutanının, teamüller gereği önde olmasına rağmen Org. Adnan Ersöz yerine dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in, 3'üncü Ordu komutanı Org. Ali Fethi Esener isminde ısrarcı olması; bu ısrarın 30 Ağustos'a kadar çözüme bağlanamaması; sonrası, 2'nci Ordu Komutanı Org. Şükrü Olca'yı birlikte ordu komutanı olan üç ismin, dört yıllık görev sürelerinin dolması ve kadrosuzlukla birlikte emekli olmaları, tek ordu komutanı olarak Ege ordusunun başında bulunan Evren'in; önce Kara Kuvvetleri Komutanlığına, kısa bir süre sonra da Genelkurmay Başkanlığına atanmasının önünü açmıştı (Arcayürek 1985b: 168-172).

1938 mezunu olan Evren'e karşı 1937 mezunu olması hasebiyle kuvvet komutanlığını isteyen Org. Nurettin Ersin'e ise Evren'in Kore kıdemi ve ordu komutanlığı yapmış olması gerekçesi gösterilmiş (Arcayürek 1986: 180), iki isim, 12 Eylül Cuntası ve Evren'in cumhurbaşkanlığının ilk altı yılında aktif olan Cumhurbaşkanlığı Konseyinde uzun süre birlikte çalışmışlardı. Diğer iki üye: Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Nejat Tümer aslında 1980'in 11 Temmuz'unda yapılması kararlaştırılan ancak ertelenen darbeye; selefi, E. Ora. Bülend Ulusu'nun yerine henüz atanmıştı ve atanmasında geleneksel terfi aşamaları söz konusuydu. Yine Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya da mutata bir atama süreci geçirmişti.

28 Şubat süreci veya postmodern darbesi olarak isimlendirilen müdahale dönemi, halef-selef ilişkisi bağlamında birçok ismin mihmandarlığında idi. Dönemin Genelkurmay Başkanları: Org. İsmail Hakkı Karadayı ve Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu'ydu. Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Güven Erkaya ise halefi Ora. Salim Dervişoğlu'ndan ismi daha çok zikredilen kuvvet komutanıydı. Yine de 28 Şubat dendiğinde akla ilk gelen iki isim: Genelkurmay İkinci

⁷ Adı geçen bu vazifeyi ifadaki tereddüt ve çekincelerine rağmen sonradan nasıl kahramanlaştırıldığına ilişkin, yine bir 27 Mayısçının anlatımı için bkz. (Aytekin 1967).

Başkanı Org. Çevik Bir'le, Genelkurmay Genel Sekreteri Tümğ. Erol Özkasnak'tı. Karar süreçlerinde olmasa da verdiği bir demeç sebebiyle simge şahıslardan biri olmaya aday, diğer bir isim: Tümğ. Osman Özbek'ti.⁸ Daha sonra yargılanan ve uzun süre tutuklu kalan, bir kısmıysa hâlâ tutuklu, serbest veya müteveffa bulunan dönemin ünlü diğer isimleri ise şunlardı: Org. Çetin Doğan, Hv. Org. Ahmet Çörekçi, Org. Hikmet Köksal, Org. Teoman Koman, Org. Fevzi Türkeri, Org. İlhan Kılıç, Korg. Engin Alan, Korg. Vural Avar ve Org. Erdal Ceylanoglu.

15 Temmuz 2016'da gerçekleşen Fetullahçı darbe teşebbüsüye kadrolarını; Ergenekon,⁹ Balyoz, Karargah Evleri, Poyrazköy, Amirallere Suikast adı altında açılan kumpas davaları ve bu davalarda sanık yapılan, 958 subay, üstsubay ve generalin süreç içinde ordudan tasfiyesiyle birlikte bu kadrolara; 1986'daki askeri liseler sınavında ilk kez gerçekleştirilen, soru-cevapların ışık evleri yetiştirmesi FETÖ/PDY (Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması) mensuplarının terfien üst kademelere yerleştirilmesi suretiyle oluşturdu (Önsel 2016: 31-162). Zaten Anadolu'nun küçük kasaba ve şehirlerinden gelen alt ve orta gelir grubuna mensup gençler açısından bu evler; önce, yurt ve pansiyon şeklinde takdim edilmişti. (Atasoy 2005: 159).

Tugay, tümen, kolordu ve ordu komutanlıklarıyla birlikte Genelkurmay Karargahındaki J Başkanlıkları ele geçirildi. Hv. Org. Akın Öztürk ve 3'üncü Ordu Komutanı Org. Âdem Hududi en yüksek rütbeli iki asker olarak girişimde yer aldı. 1986'da başlayan, ordunun beşerî kaynaklarını yetiştiren okullara yapılan öğrenci alımları, 2010'da zirve yaparak örgüt yetiştirmesi olmayan hiç kimse artık; askeri lise, astsubay meslek yüksek okulu, harp okulları ve harp akademisine giremedi. Askeri lise kaynaklı harp okulu öğrencileri şok mangaları vasıtasıyla yoğun bir bezdirmeye maruz kaldı (Aksakaloğlu 2021: 98-243). Böylece bir taraftan mensuplar orduya yerleştirilirken kendilerinden olmayan subay-astsubaylar da değişik şekillerde ordudan tecrit edildiler.¹⁰

Kara, Deniz, Hava ve Jandarma unsurlarına mensup, yüzlerce üst düzey rütbedeki üniformalı; ancak ordunun emir-komuta hiyerarşisi dışındaki mahfillere tabi isim, 16 Temmuz saat 03.00'da yapılması planlanan darbenin ifşa olduğu zannıyla; 15 Temmuz 2016 saat 20.30'da harekete geçince, ardında yoğun bir kamuoyu desteği olan Cumhurbaşkanının çağrısıyla (Fırat 2016) sokağa çıkan milletin karşı koyması ve bu yapıya karşı dirençli silahlı kuvvetleri unsurlarının mukavemetiyle bastırılan darbe girişimi, Türk askeri darbeler tarihinde müstesna bir yere sahiptir.

2. Gerekçeleri Açısından Askeri Darbeler

⁸ (Özbek 2005, 2006a ve 2006b).

⁹ (Acar 2008).

¹⁰ (Acar 2017).

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

Askeri darbelerin başarısı, söz konusu darbenin yapılmaması halinde, gelecekte telafisi imkânsız daha olumsuz problemlerin ortaya çıkabileceği yönündeki gerekçelerin, toplumsal rızayı temin edecek şekilde inandırıcı kılınmasına bağlıdır. Bu şekilde incelendiğinde, Türk askeri darbeler tarihinde; gerekçe sıralama noktasında bizzat darbeyi gerçekleştirenlerle, darbenin gerçekleşmesine destek olanların, oldukça mahir oldukları görülüyor.¹¹

27 Mayıs darbesini yapanların gerekçelerinin süreç içinde yumuşaktan sertte doğru geçiş kaydettiğini gözlemlemek, ihtilal bildirisi olarak Kur. Alb. Alparslan Türkeş tarafından okunan metnin içeriğine ve sonrasında yaşananlara bakıldığında, hemen fark ediliyor. Darbe bildirisinde: Son günlerde gerçekleşen müessif olaylardan söz edilerek, bir kardeş kavgasının yaşanma ihtimalinin kuvvetlendiği, buna mâni olmak üzere silahlı kuvvetlerin müdahale ettiği vurgulanıyor. Henüz, baskıcı olmak itibarıyla meşruiyetini kaybetmiş bir iktidar partisinden söz edilmemekte; devamında, sabık hükümet mensuplarının, devletin emaneti ve koruması altında oldukları vurgusuyla; sonradan, aşağılayıcı ifadeyle düşük, kuyruk gibi tabirler kullanılmaksızın; muhalefet partisi mensuplarından, vatandaş nezdinde Demokrat Partili olanlara karşı, taşkınlıktan uzak durmaları öğütlenirken aynı kandan gelen kardeşlik hissiyatı hatırlatılıyordu (Türkeş 1996: 25-26).

Zaten ölçüsüz göz altılarla; Kara Harp Okulu'na doğru yola çıkarılanların, yolda ve girişte maruz kaldıkları saldırı ve hakaretlerin, gittikçe artan dozu karşısında, bildiri metnindeki yaklaşımın kadük kalmaya mahkûm olduğu anlaşılıyordu (Öztuna ve Gökdemir 1987: 117-118). Yine de Tüm. Cemal Madanoğlu tarafından bile bu kadar gözaltının abartılı bulunarak, toplanan DP'li zevatın çok mühim bir kısmının evlerine gönderilmeleri emrinin verilmesi, askerden daha radikal ihtilalcilerin, aslında siviller arasında bulunduğunu gösteriyordu. Mevcut eşhasın salıverilmesinin; ihtilalin meşruiyetine gölge düşüreceği tavsiyesinde bulunan, üstelik hukukçu da olan öğretim üyeleri, masumiyet karinesini görmez ve bilmezden gelerek, bu şahısların suçlu olduklarını, ayaküstü darbecilere öğütleyebiliyorlardı (Ağaoğlu 1972a: 224; Aydemir ty: 508-510).

Darbe destekçisi siviller nazarında bu hareket; alelade bir hükümet darbesi değildi, baskıcı ve diktatoryal eğilimler içine girmiş bir iktidara karşı millet, direnme hakkını kullanmıştı ve yaptığı eylem haklı bir eylemdi. DP, laikliği ayaklar altına alan; milletin birikimlerini har vurup harman savuran, üniversite özerkliğini ayaklar altına alan; basına sansür koyup, gazetecileri hapslere tıkan; Garp Cephesi Kumandanı koskoca İsmet Paşa'yı taşlattığı gibi, neredeyse canına kıyacak olan bir iktidar güruhuydu. Benzeri, ancak dikta rejimlerinde görülebilecek, Meclis Tahkikat Komisyonu ile tüm siyasal partileri faaliyetten menetmeye hazırlanan DP, buna karşı direnmeye yeltenen asil Türk gençliğini kurşunlatmış,

¹¹ Askeri darbeleri meşrulaştırma konusunda, sicili oldukça bozuk olan Türk basınının, gazeteler boyutuna ilişkin akademik bir yapıt için bkz. (Neziroğlu 2003).

nezarete katletmiş, cesetlerini; kimini asfalt yollar boyu toprağa gömmüş, kimini Et ve Balık Kurumunun kıyma makinelerinden geçirip yem yapmıştı (T. C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu 1960: 13; Neziroğlu 2003: 87-91).

Yolsuzluklar, milyonlarla ifade edildiği gibi; ülkenin Sovyetler Birliği'ne peşkeş çekilmesi bile son anda engellenebilmiştir. İhtilalin hava gücü memleketten kaçırılmaya çalışılan nakit döviz, altın ve mücevheratla yüklü uçakların önünü kesmeseydi, milletin neyi var neyi yoksa elden gidecekti (Sunay 2010b: 49). Anayasa ihlal edilmiş, buna direnme eğilimindeki harbiyenin imhası son anda engellenebilmişti. Bu gerekçelere daha onlarcası eklenebilirdi. İhtilal idaresi "düşük" iktidar mensupları gibi davranmayarak yargıyı devreye sokacak ve tüm bunların hesabını soracaktı.¹²

22 Şubat-21 Mayısçılar ise giriştikleri darbelerde; aslında 14'lerin haklı olduklarını; acil reformların uygulama safhasına sokulmadan yapılan 15 Ekim 1961 seçimlerinde, düşük iktidarın kuyrukları vasıtasıyla sandıktan; yine Menderes ve Bayar diktasının yeni mümessillerini çıkaracağı öngörüsünün, gerçekleştiğini savunuyorlardı. 21 Ekim Protokolünün altında imzası bulunan subayların, özellikle general rütbesini haiz olanların malûl oldukları İnönü kompleksini aşamadıkları, omuzlarındaki yıldızların ağırlığını taşıyamadıkları iddiasındaydılar (Aydemir 2010: 128-129).

Eski zihniyetin, üstelik bu kez taze bir seçim meşruiyetinin gölgesinde arz-ı endam edeceği, bunun da 27 Mayıs ruhuna aykırı olacağını, palazlandıktan sonra bu kez kendilerinden intikam almaya tevessül edeceklerini, nitekim bunun emarelerinin de başladığını öne sürüyorlardı. Seçimler öncesinde bile bu tip taşkınlıkların en üst perdeden; Bayar'ın geçici tahliyesinin, kalabalık araç konvoyundan oluşan bir karşılama merasimi şeklindeki icrasıyla görülmeye başlandığını, ihtilalin henüz bitmediği kanısındaydılar. İnönü'nün Atatürk'ün dinamizminden uzak, statükocu bir isim olduğunu, başbakanlık sevdasıyla milleti değil, kendisi ve partisini düşündüğü görüşüyle (Aydemir 2010: 128) iktidarın; 21 Ekim 1961 ve 9 Şubat 1962 Protokollerinde belirtildiği üzere, milletin hakiki mümessili olan kendilerine tevdi edilmesi gerektiğini savunuyorlardı.

12 Mart Muhtırasının imzacıları; muhtıra metninde yine, 27 Mayıs'a gönderme yaparak reformlardan bahsediyorlar ve kamuoyunda müreffeh bir toplum olma yönündeki ümidin yitirildiğinden söz ederek, bunun müsebbibinin mevcut iktidar olduğundan bahisle, partilerüstü bir anlayışla sorunların ele alınması gerektiğini öğütleyerek, aksi takdirde silahlı kuvvetlerin yönetimi bizzat ele alacağı tehdidinde bulunuyorlardı (Demirel 1977: 119-120). Tabii ki bu; görünür gerekçe olarak deklare ediliyor, silahlı kuvvetler içindeki bölünme ve güç

¹² Hesabın nasıl sorulduğu konusunda ayrıntılı bilgiler veren şu eserlere müracaat edilmelidir: (Ağaoğlu 1972b; Ağaoğlu 1975; Burçak 1976; Erer, 1965; Gülen, 2005; Ilıcak 1989; Kirişçiöğlü 1968; Kirişçiöğlü 1971; Perin 1970; Perin 1990; Şen 2007; Turgut 2007).

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

dengelerinin, emir-komuta düzeni dışına çıkma istidadında olduğu gerçeğinin, perdelenmesi amacına matuftu.

12 Eylül darbesi; toplum nezdinde, en fazla destek bulmuş müdahale olarak temayüz ediyor. Yetmişli yıllar boyunca, dünya ekonomik düzeninin bütünleşmiş yapısına dahil olmamakta direnen Türkiye devletinin, yaşadığı iktisadi krizlerin siyasal alanda makes bulmuş, buldurulmuş karşılığı olarak ortaya çıkan siyasal çatışma, politik zemin dışına da taşmış, kolluk güçlerinin bizzat kendisi bile açık hedef haline gelirken, sıradan yurttaşların bile hayatta kalması güçleşmişti.¹³

Siyasal partiler arasındaki çekişme, parlamentoyu bir müzakere ve çözüm merkezi olmaktan çıkarmıştı. İdeolojik kamplaşma; üniversiteler başta olmak üzere, eğitim kurumlarına, kamu bürokrasisine, sendikalara, emniyet teşkilatına kadar sirayet etmiş; hatta orduda bile subay ve astsubaylar sağ ve sol kutuplara ayrılmıştı. Sıkıyönetim aşamasına kadar getirilen güvenlikçi idare, otoriteyi bir türlü tesis edemiyor; mevcut anayasal düzen ve eşliğindeki seçim sistemi tek başına iktidar olacak bir partiyi seçemiyor, bu da siyasal istikrarın önündeki en büyük engel oluyordu.¹⁴

Çift meclis sisteminin yürürlüğü; denetimi öne alan anlayışı gözetirken, sürat ve aciliyet kesbeden işlerin icrasına önemli bir ket vuruyordu. Nitekim 6 Nisan'da boşalan cumhurbaşkanlığı makamı, beş aydır Cumhuriyet Senatosu Başkanının uhdesindeydi (Çağlayangil 1990: 232). Ülkenin yaşadığı ekonomik dar boğaz, özellikle birçok kalemdeki mamulün piyasadaki çekilmesi ve bunun sonucunda karaborsa fiyatının cari olduğu başka bir piyasa oluşmuş, adeta yeni bir fiyat sistemi yaratmıştı. Askeri bir darbenin eli kulağında olduğunun bilinmesi bir tarafa, aktif politikada yer alan birçok isim bile neredeyse bizzat askerlere, askeri bir rejim için davetiye çıkarıyordu (Birand 1984: 118).

28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulunda benimsenen kararlarla özdeşleştirilen sürecin ardındaki temel motivasyon: Cumhuriyet rejiminin temel niteliklerinin başında gelen laiklik ve tatbikatıyla sorunlu bir partinin, koalisyonun büyük ortağı olarak hükümete dahil olması ve ardından giriştiği bir dizi icraattı (Cevizoğlu 2012: 38).

Bir kesim nazarında: CHP hükümetlerinin, çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte son kez hükümet ettiği, 1949'da Başbakan Şemsettin Günaltay'ın başlattığı ve İnönü'nün de onayladığı bir hamleyle; yeniden açılan İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesiyle birlikte, seçmeli de olsa din derslerinin müfredata konulmasıyla laiklikte açılan gedik, karşı devrim sürecini başlatmıştı (Jäschke 1972: 98-104; Yetkin 2014: 441-446). 1950 Haziran'ında ezanın yeniden aslı gibi okunması, haftada bir radyoda Kur'an-ı Kerim tilaveti ve Ramazan ayına özel yayınlar, diğer uygulamalarla birlikte tabanda neşet eden eğilimlerin; önce merkez sağ,

¹³ Ayrıntılı analizler için bkz. (Apaydın 1978; Mumcu 1986; Arcayürek 1979).

¹⁴ Milli Güvenlik Konseyi'nce hazırlanan şu dokümana bkz. (MGK 1981).

akabinde Milli Nizam Partisi ismi altında siyasallaşmasının; Milli Selamet ve 12 Eylül'den sonra Refah Partisi ismiyle yeniden sisteme girişinin arkasında, böylesi bir tarihsel süreç söz konusudur.¹⁵

28 Şubatçılar nazarında, amacı; laikliği önce yeniden tanımlama adı altında yozlaştırmak, sonrasında yeni bir açılmış gibi Adil Düzen¹⁶ kamuflajıyla, örtülü şeriatı getirmek olan bu siyasal parti, daha iktidarının ilk evresinde Türkiye'yi, istikametinden çıkarma amaçlı dış politik hamlelere girişmiş, D-8 ismi altında dini mensubiyet temelli bir Ortak Pazar girişimiyle, ülkeyi ekseninden saptırmaya cüret edebilmiştir. Arap Ortadoğu'sunda, geleneksel Türk dış politikasındaki dengeyi bozmaya yeltenen iktidar; bunu da sinsice, küçük bir ilçe yerel idaresine, Sincan Belediyesine ihale etmek suretiyle, Filistin Davasına hizmetle perdeleyerek, bir tiyatro oyunu görüntüsü altında, üstelik şeref konuğu olarak; doksanlı yıllardan itibaren Türkiye'yi devrim ihracına muhatap kılmayı esas saymış bir ülkenin büyükelçisini davetle yerine getirmiştir (Akel 1999: 42). Peki cumhuriyetin çağdaş görüntüsüyle örtüşmeyen kılık kıyafetleriyle, lüks otomobilleri vasıtasıyla başbakanlıkta iftara davet edilen tarikat ve cemaat önderlerine (Nacar 2018: 98) ne demeli? İmam-Hatipleri arka bahçesi ve beşerî sermayesinin membaı sayan iktidarın, 8 yıllık temel eğitime direnmesi de bir başka önemli defosu değil miydi?

15 Temmuz 2016'da akşam henüz çökmüşken, önce boğaz köprüsünü trafiğe kapatan; sonra, Yurtta Sulh Konseyi ismini verdikleri cunta bildirisiyle yönetime el koyduklarını ilan eden paralel yapıya; ülkenin uluslararası itibarını kaybettiğini, hukuk devleti ilkelerinin çiğnendiğini iddia edebilmektedir. Buna göre cumhurbaşkanı başta olmak üzere hükümet yetkilileri; gaflet, dalalet ve hatta hıyanet içindedirler. Korkuya dayalı bir otoriter yönetim tesis edilmek istenmektedir. Terörle mücadele edilememekte, bürokrasi tam anlamıyla yolsuzluk bataklığı içindedir. Yine her darbe bildirisinde olduğu gibi bu cunta da kanaat önderi saydıkları Fetullah Gülen'i değil; Atatürk'e referansla, sözde konseye ismini veren: "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinden hareket ederek hedeflerini sıralamaktadır (Yarar ve Bozkurt 2016: 197-199).

Milletin ve devletin bekasının sürdürüleceğini; cumhuriyetin kazanımlarına karşı taarruzun durdurulacağını; hukuk devleti ilkesini zedeleyen her şeyin bertarafını; yolsuzlukların engelleneceğini, terörizme karşı mücadelenin etkinleştirileceğini, insan haklarının geçerli kılınacağını; laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti tanımsal çerçevesinde, ülkeyi yeniden tesis edeceğini; Birleşmiş Milletler ve NATO başta olmak üzere anlaşmalardan kaynaklanan tüm uluslararası yükümlülükler sadık kalınacağını deklare

¹⁵ "Millî Görüş" partileri için bkz. (Albayrak 1989 ve 1990).

¹⁶ Bizzat liderinin penceresinden "Adil Düzen" için bkz. (Erbakan 2016).

ediyor. Bu arada vatana ihanet içinde olanların yargılanacağına ilişkin, içinde hüküm cümlesi de saklı bir tehdidi de savuruyordu (Yarar ve Bozkurt 2016: 199; Fırat 2016: 81-83).

Görüldüğü üzere darbeleri gerçekleştirenler açısından; müdahaleyi yapanlar değil, sıraladıkları haklı (!) gerekçelere rağmen darbeyi haksız ve gereksiz bulanlar hatta direnenler kabahatlidirler (!) Tüm bu sayılanlara rağmen darbeleri yahut kendi deyimleriyle: ihtilali, devrimi, harekâtı; kötölemek ve iktidar tutkusuyula veya dış dinamiklerin dayatmasıyla açıklamak; maksatlı, kökü dışarıda, hain olmakla eşdeğerdir. Darbelerin meşruiyetini belirleyen temel olgunun: Başarısı, olduğu görüldüğünde, başarısız darbe olması itibarıyla 15 Temmuz'un ardından yaşanan, olayın bir kurgu olduğu yönündeki temelsiz argümandaki ısrar da ayrı bir tartışma konusudur.

3. Ekonomi Politik Açından Askeri Darbeler

Askeri darbelerin sıralanan gerekçelerinin ardından hemen şöyle bir ifadeyle başlayan cümlelerin yazıldığı, telaffuz edildiği veya işitildiği görülür: *Aslında!* Bunun manası: Darbelerin, sıralanan gerekçelerinin pek çoğunun belli açılardan doğru olabileceği varsayılsa da gerçekte sıralanan gerekçelerinin çok ötesinde ve somut nedenleri bulunmaktadır. 27 Mayıs darbesinin; 10 yıllık DP idaresindeki ülkede, değişen sektörel temeldeki bileşimle ne kadar ilgili olduğu, özellikle hatırat kaleme alan isimlerin satır aralarında yazdıklarından tespit edilebilmektedir (Erkanlı 1973: 9).

Darbeyi fiilen gerçekleştirenler açısından, darbenin gerekçelendirilmesindeki subjektif kimi unsurlar dikkate alındığında, nedenler açısından bazı objektif yönler de gözler önüne serilebilir. Sözgelimi 27 Mayısçıların en yaşlısı Cemal Gürsel, 1895 doğumludur ve 1950'de 55 yaşındadır. 1923-1950 arasındaki yıllarda, ömrünün 28 ila 55 yaşlarını, yani 27 yılını geçirmiştir. Askeri ve sivil bürokrasinin bu neslinin belli kademeleri, maddi-manevi altın yıllarını yaşamıştır. Devletin çeşitli kademelerindeki memurların diğer kesimlere nazaran maaşları iyi seviyededir (Öztuna ve Gökdemir 1987: 107-108).

Aynı şekilde 1920 doğumlu Muhsin Batur da ilk maaşıyla neler alabildiğini, nasıl görece müreffeh bir yaşam sürebildiğini aktarmaktadır (Batur 1985: 30). Siyasal iktidarın, örgütlenmiş rekabete kapalı rejiminde; toplumsal rızayı sağlamaya çok gereksinim duymadığı, asıl rızayı ve meşruiyetinin temin edebilmesinin temelini, diğer bazı kesimlerle birlikte, en başta silahlı bürokrasiyi memnun ve mesut kılmayı başat saydığı söylenebilir. İktidara gelmenin esasını, serbest ve birden çok partinin yer aldığı partiler rejiminin olmayışının belirlediği, parti riyaset divanının saptadığı listeleri tasvip eden ikinci seçmenlerden ibaret bürokratik bir prosedürün; birinci seçmen niteliğindeki sıradan halkı dikkate alabileceğinin söylenemeyeceği aşikâr olmaktadır. DP'nin, adeta reaya olmaktan çıkıp seçmen olmuş ve çok büyük bir çoğunluğu köylü olan kitlenin desteğini almak üzere, toplumsal pastanın bölüşülmesinde, sabit gelirlileri eskisi gibi gözetmeyeceği de açıktır.

Bunun, yükte hafif olsa da pahada ağır olan askeri ve sivil bürokrasiyi muhalefete yaklaştıracığı da kesindir (Yirmibeşoğlu 1999: 184).

Küresel sistemin yeniden tesis ettiği dünyada, bölgeleri itibarıyla ülkelere biçilen roller açısından Türkiye'nin konumuyla, DP'li idarecilerin özlem ve hedefleri arasındaki tutarsızlık da bir başka boyutu teşkil eder. Mukayeseli üstünlükler kuramı çerçevesinde tasarlanan üretim ve pazarlama iş bölümü içinde, Türkiye'ye biçilen rol: Tarım ülkesi olma, bu çerçevede geliştireceği ve üretimini gerçekleştireceği sanayi üretimi de tarım aletleri sanayi gibi, mevcut tarımsal işlevine uygun sanayiler olmalıydı (Yetkin 2011: 52-69).

Oysa DP'li idareciler için, başta Adnan Menderes olmak üzere, böylesine bir kısıtlanmışlık; Türkiye'nin, avuç açar vaziyetinin baki kalmasına neden olacaktı. Ülke hızla sanayileşmeli, bölgeler arasındaki dengesizlik; kurulacak ulusal pazarı birbirine bağlayan kara, deniz ve havayollarıyla bütünleşmeli, özellikle enerji ve ulaşım gibi altyapılar biran evvel inşa edilmeliydi (Pavlovic 2004: 88-89). 10 yıllık yönetimin ilk evresinde bu hedef, yurdun, henüz kendisine biçilen rolün çok gerisinde olması itibarıyla önemsenmedi, ancak yatırımların hacmi büyüdükçe, üstelik bu hacmin toparlanma evresine yönelik değil, atak yapma öncesi istikametinde oluşu; öncelikle uluslararası finans çevrelerinden temin edilen kredi musluklarının kapatılmasına yol açtı.¹⁷

Mensubu olunan Batı Bloğundan sergilenen bu muamele karşısında, altmışlı yılların ikinci yarısında Süleyman Demirel'in girişeceği, Sovyet kredileri yoluyla finansman konusu gündeme geldi; ancak Menderes, planlanan Moskova seyahatini gerçekleştiremeden devrildi. Yine de arkasından; ülkenin birikmiş altın ve döviz rezervlerini tükettiği, memleketi ABD'ye peşkeş çektiği iftiraları atıldı. Kimse, devletin resmi istatistiklerini kontrol etme zahmetine katlanmadı, hâkim paradigmanın şakirtleri birbirlerine atıf yaparak bu dezenformasyonu tekrarlayıp durdular. Oysa 10 yıllık dönemde ve ABD dolarının 1950-1960 yıllarındaki değeriyle, ülke çapındaki 8,1 milyar dolarlık yatırıma rağmen 120 tonluk altın rezervinin sadece 2 tonluk eksilmeye 118 tona; dış borcunsa 980 milyon dolardan ancak 1, 1 milyar dolara çıktığı gerçeğinin üstü hep örtüldü (Demirer 2012: 600-601).

22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli Aydemir Ayaklanmalarının ekonomi politik boyutu hakkında söylenecekleri en iyi özetleyen ifade Fethi Gürcan'a aittir. Gürcan, başarabildikleri takdirde aynı rütbeyle ordudaki görevlerine geri dönecekleri; amaçlarının sadece fakir halkın bulgur pilavından ibaret sofrasına bir tabak da çorba ekleyebilmek olduğunu beyan ediyordu (Gürcan 2005: 93). Hakikat bilinmez ancak telin edilse de MBK'nin 14'ler kanadının, mevcut ekonomik koşulların belirlediği politik iklimin ıslahına yönelik reformist eğilimiyle akraba sayılabilecek olan, Aydemir-Seyhan-Gürcan ekibinin; sermayeden çok emek yanlısı bir tutuma sahip, niyeti halis ancak ütöplast oldukları, iç ve dış konjonktürün

¹⁷ Menderes'in en yakınında bulunanlardan Samet Ağaoğlu'nun şu anı-biyografisine bkz. (Ağaoğlu 1967).

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

müsait olmadığı bir evrede müdahale girişimini başlattıkları, başarısızlıklarının altında da bunun yattığı söylenebilir. Hele Gürcan tarafından kuşatılan Çankaya'da; neredeyse külliye mevcutlu olarak bulunan, üst düzey askeri ve siyasi erkânı enterne edebilecekken, emrine müracaat ettiği Aydemir tarafından, başta İnönü olmak üzere tüm zevatın serbest bırakılması emrine riayet etmesi sonucuyla birlikte, Aydemir'in verdiği bu emir: Taktik ve stratejik açıdan kurmay zekasına aykırı bir hamleydi.

12 Mart Muhtırası sonrası süren iki yıllık ara dönem; ekonomi politik analizin tüm berraklığıyla ortaya sereceği manzarayı sergilemesi açısından, iyi bir numune olma özelliği gösteriyor. AP'de; sermayenin tüm kesimlerinin, temsilin ağırlığı oranında yoğunlaştığı biliniyor. Vergilendirilmemiş tarım kesiminin de önemli temsilcileri yine bu partidedir ve iki kesim arasındaki rekabet de had safhadadır. Büyük, orta ve küçük sermaye arasında; büyük sermaye lehine alınan iktisadi kararlar ve özellikle teşviklerin süreç içinde gerçekleşmeye meyyal tekelleşmede orta ve küçük sermayeyi yutucu etkisi artık tahammül edilemez hale gelmiştir (Gevgilili 1973: 99-108). Böylece, görüntüde politik temelliymiş gibi eski DP'liler ve yeni AP'liler şeklindeki bölünmeyle perdelenen ekonomi politik çatışma, AP içinden Demokratik Parti'ye dönüşecek bir hizbi yaratmıştı. Takdim edilen anlaşmazlık konusu: Demirel ve etrafının, eski DP'lilerin siyasi haklarına engel teşkil eden anayasal düzenlemeyi ortadan kaldıracak bir değişikliğe karşı, zinde güçlerin yeniden darbe yapacakları şeklindeki tehdidi gerekçe gösterip, aslında bizzat kendisinin eski DP'lilerin siyasi hayata girip kendisini bertaraf edecekleri korkusunda olduğuydu.

Emek-sermaye gerilimi de oldukça ileri seviyedeydi; sendikal mücadele noktasında Türk-İş'in kırılan tekeli, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'yla (DİSK) birlikte ivme kazanan bir işçi hareketini de beraberinde getirmiş; ancak biriken stokların eritilmesi noktasında zafiyete düşen sermayeye nefes aldırarak; yanlış zaman ve zeminde alınan grev kararlarıyla birlikte, emek cephesinin etkinliği, potansiyelinin gerisine düşmüştü (Küçük, 2010: 76-78). Türk-İş'in egemenliğindeki sendikal harekete geri dönüşü sağlayacak 274 ve 275 sayılı kanuna karşı, 15 Haziran 1970'te başlatılan, İzmit'ten İstanbul istikametine doğru gerçekleşen büyük işçi yürüyüşü, 16 Haziran'da kanlı bir bilançoyla sona eriyordu. (Sülker, 1987; CHP 1970; TİSK ve TO, SO ve TBB 1970). Muhtranın verilmiş gerekçesini en iyi açıklayan demeç de yine ekonomi politik bir veçhe taşıyordu (Eroğlu 1974), Tağmaç'ın ifadesiyle "*Sosyal uyanış, ekonomik gelişmeyi aşmıştı*".

12 Eylül darbesinin ekonomi politik yönü, darbeden yaklaşık sekiz buçuk ay önce alınan, ekonomik istikrar paketinin açıldığı 24 Ocak 1980 kararlarında gizlidir. İthal ikameci kalkınma politikasından vazgeçilerek, dışa açık büyüme modelinin tatbik edileceğinin ilan edildiği (Aydın 2005: 43) bu önemli günde; iktidarda AP azınlık hükümetinin bulunduğu, normal zamanında yapıldığı takdirde 1981'de yapılacak, yaklaşan bir seçimin olduğu bilinmektedir. Temel ihtiyaç maddelerine yapılan fahiş zamlarla, piyasada oluşmasına

müsaade edilmeyen ve bu sebeple karaborsada bulunabilen tüketim maddelerinin piyasaya çıkmasının sağlanması hedeflenmiş, yeni fiyatlarla iç tüketimin, düşen alım gücü eşliğinde azalacağı; böylece ihracata konu mal miktarının artışıyla birlikte elde edilecek dövizin, aksayan dış borç ödemelerinin finansmanında kullanılması sağlanarak hem devlet hem de alacaklıların rahatlatılması hedeflenmiştir.¹⁸

Ücretlerin sabit, fiyatların ileri yönde hareketli oluşunun, kısa sürede yaklaşan seçimlerle, iktidarın tasfiye edileceği öngörüsünü gerçek kılma kudreti olduğu aşıkardı. Üstelik toplumsal tepkisizliği, böylesi görece demokratik rejimde sağlamak da imkânsız olunca, havucun elden bırakılıp sadece sopenin çalışacağı bir döneme girilmesi de elzemdi. Sokaktaki şiddetin; can korkusunu diğer korkuların önüne geçirmesini sağlayıcı işlevi, bu süreçte hızlandırılmış; kitle adeta, ameliyat öncesi acıyı ve tepkiyi duyumsamayan bünye gibi narkoz etkisine maruz bırakılmıştı.¹⁹ 12 Eylül 1980-6 Kasım 1983 arasında geçen üç sene boyunca Türkiye, dünya ekonomi sistemine eklemlenmenin bütün evrelerini sırasıyla yaşamıştır. Bu sürecin sıkıyönetimle, yoğun tutuklamalarla, 1982 tarihli ve muhtevası belli bir anayasayla yürütülmesi gerekiyordu.

28 Şubat'ın arkasında duran İstanbul sermayesinin varlığı bu kadar aşıkârken, 28 Şubat'ta iktidardan alaşağı edilen Refahyol Hükümetinin, sadece cumhuriyetin kuruluş felsefesine riayet etmeyen bir iktidara karşı; silahlı ve silahsız kuvvetlerin mukavemetiyle düşürüldüğünü söyleyebilmek, yersizmiş gibi duruyor. Kamu gelirlerinin havuz sistemi modeliyle yine bir kamu bankasında toplanması uygulaması gibi son derece basit bir tasarruf hamlesiyle, çok olası ve özel bankalardan temin edilen iç borçlanmaya ihtiyaç duyulmaksızın, finansal tedarikin sağlanması uygulamasına geçiş; faizci ve rantiyeci olarak bilinen kesimin tepkisini çekmekte gecikmedi (Birand 2012: 161-162).

Özellikle iç piyasadaki otomotiv sanayinin, senelere varan korumacı gümrük politikalarıyla; kaliteden verilen tavizlerle düşük maliyet, ancak yüksek satış bedeli ve kârla süregiden ticaretine yönelik, ikinci el taşıt alımında gümrük vergisinin kaldırılması imkânının getirilmesi, bardağı taşıran son damla oldu. D-8 ismi altında kurulması planlanan, İslam ülkeleri ortak pazarı tasarısının, kuvveden fiile geçme emarelerinin başlamasıyla birlikte, temin edilen dış destekle; Refahyol hükümetinin sadece 11 ay süren iktidarı da çok cepheli bir taarruz neticesinde çökmeye yüz tutuyordu (İlıcak, 2001).

15 Temmuz Fetullahçı Darbe Girişimi, özellikle kumpas davaları olarak bilinen; isimli davalarda: Ergenekon, Balyoz, Poyrazköy, Amirallere Suikast, İnternet Andıcı, Karargâh Evleri, İzmir Askeri Casusluk adlarını taşıyan; Oraj, Sarıkız, Eldiven, Kafes isimli; darbe planının kuvvet komutanlıkları aşamalarına tekabül eden evrelerinin yargılandığı; 25

¹⁸ 24 Ocak ve sonrası hakkında son derece aydınlatıcı eserlerden bazıları için bkz. (Kafaoğlu, 1984; Başbuğ, 1980; Çölaşan 1987; Ulagay 1984).

¹⁹ Bu, Mahir Kaynak'ın sıkça zikrettiği bir tabirdir.

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

Temmuz 2008’de, Ergenekon Davasıyla başlayan uzun sürecin, bir dizi atipik gelişmeleriyle incelenmesi gereken bir büyük hadisedir. Daha önce meydana gelen darbe ve darbe girişimlerinden son derece farklı özellikler ve hedefler gözetilen bu girişim; uzun soğuk savaş yılları içinde geliştirilen alternatif nüfuz sağlama yöntemlerinden biri olan; bir cemaatin çekip çevrilip, yönlendirilmesiyle birlikte ülkenin tam anlamıyla istila edilmesi girişimidir.²⁰

Arkasında, sadece bir grubun süregelen ekonomi politik çıkarlarına hanel gelmesi karşısında gösterilen reflektif bir tepki yoktur (Perinçek 2017: 115). Yani, böylesi bir olumsuzluk giderildikten sonra, her şeyin eskisi gibi yürümesini sağlamak gibi, bir önceki döneme geri dönüp sürdürülmesi hedeflenmemektedir. Henüz bir darbe girişimine tekâmül etmediği süreçte; yapılanmanın dersanelerinin ve medya organlarının kapatılması, TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu) gibi iktisadi platformda faaliyet gösteren elemanları üzerinde kısıtlamaların başlatılması, örgütün finans ayağı konumundaki Bank Asya’ya yönelik hükümet tasarruflarının bertarafı gibi amaca matuf olduğu, pekâlâ söylenebilir. 15 Temmuz, bu yorumların sıhhatini sorgulama açısından adeta bir turnusol kâğıdı oldu. Bu nedenle; 15 Temmuz’un ekonomi politik boyutu, darbenin yüzde yüz dış mahreçli oluşu sebebiyle ihmal edilebilir düzeydedir.

4. Dış Dinamikleri Açısından Askeri Darbeler

Uzun bir müddet; askeri ortaokul, askeri lise, harp okulu, sınıf okulu, çeşitli kurslar, bir kısım elit subay tabakası itibarıyla; harp ve silahlı kuvvetler akademilerindeki mesleki eğitimlerin yanı sıra; alınan ideolojik eğitimlerle şekillenen siyasi kültür, askeri reflekslerin gösterilmesine yol açan farklı kırmızı çizgilerin üretilmesine vesile oldu. Asker açısından önemli olan; bir tehlikenin belirdiği ve bertarafının sivil yönetimce sağlanamadığı yönündeki kanaattir. Buna binaen gelişen; harekete geçme refleksi, çeşitli dozlarda müdahalelere neden olmaktadır. Askerin hassasiyetini teşhis eden ve iktidarı meşru zeminde elde etme yönündeki umudu yitirmiş çevrelerce; işte tam bu noktada ordu, araçsallaştırılmaya gayret edilerek, askerin dimağında, her türlü siyasi rekabet ve çıkardan uzak; bir, vatani kurtarma aksülameli ortaya çıkmaktadır (Birand 1986; Şen 1996; Ünsaldı 2008).

Subayların kulağına gitmesi maksatlı; uydurma haberlerin basın yoluyla üretilmesi, “daha ne duruyorsunuz” şeklindeki; sözde vatandaş haykırıları, Atatürk devrimi aleyhine faaliyetlerin neredeyse başarıya ulaşmak olduğuna yönelik karşı devrim paranoyası, yolsuzluk ve hırsızlıkların had safhada olduğu zannı, ülkenin milli menfaatlerinin dış güçlere karşı yeterince savunulmadığı gibi pek çok dezenformatik propaganda; iç ve dış menşei etki ajanları vasıtasıyla yapılmakta, zafiyetin en üst düzeye gelmesiyle birlikte de müdahale plan ve programları kuvveden fiile geçmektedir (Çelikoğlu. 2017: 68-71).

²⁰ Başlı başına müstakil bir konu olan 15 Temmuz’un arka planı için bkz. (Küçükşahin, 2011; Buzoğlu, 2012; Çınkır 2014; Doğan 2013; Doğan ve Rodrik 2011; Saygun 2012; Arslan 2008; Görmüş 2011a, 2011b, 2012).

27 Mayıs darbesini gerçekleştiren kadronun önemli bir kesiminin; askeri eğitimlerini pekiştirme noktasında, NATO bünyesinde gerçekleştirilen birçok kursa iştirak etmiş subaylardan oluştuğu biliniyor. Bu subay kitlesinin generaller haricindeki kurmay grubu, İkinci Dünya Savaşı esnasında ve NATO'ya giriş sonrasında, mensubu buldukları orduyla modern Batı orduları arasındaki uçurumu gören; ordunun geri vaziyeti karşısında üzülen ve hayıflanan, bu durumun müsebbibi olarak, yönetici eliti suçlayan konumdadır. General rütbesini haiz yaşlı asker grubunu ise; demode ve kendisini güncellemekten aciz gören bu grup nazarında, ordunun tarihsel bağlamdaki modernleştirici misyonu sürmektedir ve bu görev mutlaka üstlenilmelidir. Demek ki Türk subayı, tepeden turnağa politize olmaya meyyal özelliklerini bu gerekçelerle meşrulaştırmakta, hemen her toplumsal kesimdeki müdahale arzularının mevcudiyeti vakiyken, onun elindeki zor kudreti; kendisini, siyasal sürece müdahil olma noktasında mücehhez kılmaktadır.

1952 sonrasında NATO'ya giriş ve tesis edilen yenedünya düzeninde, kendisine biçilen role sadakat noktasında sapma eğilimleri gösteren DP'nin bertarafının, ABD onayı olmaksızın gerçekleştirilemeyeceği söylenebilir. Nitekim bir iç ayaklanmayı da kapsamına alan, 5 Mart 1959 tarihli savunma ve çeşitli ikili anlaşmalara rağmen (Tunçkanat 1970: 162) darbe sabahı tepkisiz kalış, soru işareti olarak durmaktadır. Darbe bildirisinde üstüne basılarak vurgulanan BM anayasasıyla NATO ve CENTO'ya bağlılık mesajı da oldukça anlamlı görülmelidir (McGhee 1990: 163-165.).

Hele ordu içi tasfiyenin zirve yaptığı 3 Ağustos 1960 tarihli 42 sayılı kanunun vadettiği çift ikramiyenin finansmanındaki ABD boyutu, ayrı bir tartışma konusu olacak kadar önemlidir. 27 Mayıs'tan 12 Mart'a giden süreçte; Türkiye'de, yükselen anti Amerikanizm'i gerekçe göstererek 27 Mayıs'ın arkasında acaba, eski nüfuz bölgesini ABD lehine elinden çıkarmak mecburiyetinde kalmış bir İngiltere'nin, Türkiye'yi ABD'nin çizgisinden uzaklaştırmak amaçlı bir müdahalesi mi var, şeklindeki soru de anlamlıdır (Kaynak 2003: 51). Altmışların ABD aleyhtarlığının işlevsiz kaldığı ve yine ABD'ye yaradığı; ABD aleyhtarı kesimlerin tutum ve tavırlarındaki aşırılığın, solun kitleselleşmesindeki önemli bariyerlerden biri olduğu tespitine kulak verildiğinde, bu kez İngiltere faktörü olasılığı zayıflamaktadır.

22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Aydemir Ayaklanmalarının başarısızlığı, arkasında bir dış teşvik ve desteğin bulunmadığını gösterir niteliktedir. Hatta böylesine bir müdahalenin, henüz tesis edilmiş bir istikrara yönelik bozucu etkisi göz önüne alındığında, fazla tepki çektiği de söylenebilir. İlkinin ardından, mutlak hukuk düzeninde geçerli olmayan bir mercii ve usul sapmasıyla çıkarılan affın, ikincisine yönelik bir caydırıcılığı sağlayamadığı gözlemlendiğinde, uzun süreli hürriyeti tahditte hasıl olabilecek böylesine bir gayenin, bilakis beş idam kararı²¹ (Gürcan 2005: 114) ve iki infazla neticelendirilmesi de verilen bir mesaj gibi

²¹ Haklarında idam kararı verilen diğer isimler; Osman Deniz, Ahmet Gücal, Cevat Kırca, Erol Dinçer ve İlhan Baş idi.

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

algılanmıştır. İç ve dış çevrelerle; konjonktürün onaylamadığı bir darbeye girişmenin cezasının ağır olacağı mesajı da bu cezalandırma biçiminde saklı gibidir.

12 Mart Muhtırasının dış boyutuna yönelik emareler o kadar açıktır ki, burada asıl tartışılması gereken: Öncesindeki 9 Mart potansiyelini; 12 Mart müdahalesinin bertaraf etmesinin, hangi rakip iki dış güç arasında cereyan eden mücadelenin sonucu olduğunun tespitidir. 9 Mart; kalıcı, muhtemelen uzun soluklu bir yönetimi öngören, sivil cuntacı anlayışın önderliğinde kurulması planlanan, özünde kalkınmacı, yöntemsel olarak da bu amaca ulaşma istikametinde otoriter bir oligarşiyi öngörüyordu (Kaynak 2003: 72-76).

Açık istihbarata kaynak olabilecek süreli yayınlarla dile getirilen bu gaye; altmışlı yılların başından itibaren önce Yön Dergisinde; altmışların sonu, yetmişlerin başından itibaren Devrim Gazetesinde sürekli işleniyordu. Ordunun devrimci ve dinamik unsurlarının koruyuculuğu ve güvencesinde, iktidarın namlunun ucunda olduğu vurgusu hiç de gizlenmiyordu. 12 Mart aslında, bir taşla iki kuş vurma şeklinde cereyan ediyor, bölgesinde merkezkaç eğilimler sergileyen Demirel hükümetiyle birlikte, Arap sosyalizminin örgütlenmiş ifadesi olan Baas modeline öykünen 9 Martçıları da tasfiye ediyordu (Aker 1975; Altuğ 1973; Altuğ 1976; Arcayürek 1985a; Aybar 1973; Bilbilik 2013; Birand, Dünder ve Çaplı 1994; Çalışlar 1989; Demirel 1977; Dursun 2003; Dursun 2000; Eroğlu 1974; Genç 1971; Gürkan 1986; Ilıcak 2001; Cem 1980; Karavelioğlu 2007; Kayalı 1994; Kirişçioğlu 1973; Koçaş 1977d; Kemal 1974; Kemal 1979; Nadi 1971; Sönmezsoy 1978; Tuğ 1995; Velidedeoğlu 1990; Yetkin 1970; Yetkin 2011).

Demirel hükümetinin; temsilini geniş oranda sağladığı büyük sermayenin, kârlı Ortadoğu pazarını kaybetmemek için, Arap müşterilerinin temel kriteri olan: İsrail'le ilişki biçiminin belirleyiciliği, burada kritik bir önemi haizdir (Cem 1970: 136). Türk dış politikasının sicilindeki; Fransa-Cezayir çekişmesindeki Fransız yanlısı tavrın bertarafı yönünde, iktisadi fayda tarafından da desteklenen yeni Arap yanlısı tavır, İsrail'le ilişkileri de etkiliyor, bu da ABD'deki Yahudi Lobisinin şimşeklerini Türkiye üzerine çekiyordu.

Diğer taraftan tıpkı DP'nin; Türkiye'yi ağır sanayi ülkesi yapma yönündeki çabalarının, küresel hegemonik yapılarda yarattığı rahatsızlığı kaşıyan (!) benzerini, bu kez AP de gösteriyor; bu çabaların finansman yönüne vurulan keti aşma istikametindeki, SSCB ile yakınlaşmalar tepki çekiyordu. Gerçekten de Sovyet kredileriyle inşa edilmiş Ereğli ve İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Aliğa Rafinerisi gibi yatırımlar; üstelik bedeli Türk tarımsal ihraç ürünleriyle karşılanma gibi, geri ödeme kolaylığı da içeriyordu. Sovyetlerinse bu jeste karşı tek beklentileri vardı: İncirlik'ten havalanan U-2 casus uçaklarının, Sovyet hava sahasında yaptığı istihbarat uçuşlarına izin verilmemesi (Cem 1980: 265-292).

Demirel Türkiye'sinin, geleneksel eksenden kaydığı yönündeki şikayetlerin; bir krize dönüştürülmesi gerekiyor, bunun da bahanesi Afyonkarahisar'da ekimi yapılan haşhaşın

ABD pazarına sokulduğu ve uyuşturucu sorununu tetiklediği şeklinde inşa ediliyordu. ABD tarafından ilişkilerin bozulması ve müdahaleye teşne kesimlere yeşil ışık yakılmasının işareti olan haşhaş krizi, son derece mesnetsizdi. Türk üretiminin tamamının ABD'ye sevki bile, anılan ülkedeki tüketimin bir haftasına tekabül etmiyordu (Birand, Dünder ve Çaplı 1994: 169); üstelik en büyük üretici Hindistan, bitkinin üretiminin arttırılması yönünde teşvik bile ediliyordu.²²

Haşhaş ekiminin yasaklanmaması durumunda kimi başkan danışmanları tarafından, Sultanahmet Camii'nin bombalanması tehdidini içeren, bu vesileyle, Türkiye'ye bir ders verilmesi gerektiği patavatsızlığını yapanlar olduğu gibi; 6. Filo vasıtasıyla, askeri bir operasyon yapılması gerektiğini savunanlar bile vardı (Güldemir ty: 51). Yüksek komuta konseyi içindeki Gürler ve Batur'la yakın temasta bulunan, 9 Martçı unsurların; 10 Mart'ta, Genişletilmiş Komuta Konseyi Toplantısı bahanesiyle, müdahale takviminin gerisine atılmasıyla başlayan tasfiyeleri, 15 Mart 1971'de, önde gelenlerinin emekliye sevkleriyle neticelendi ve birkaç yıl sonra; Ziverbey Köşkü sorgulamalarıyla, kalan potansiyelleri tamamıyla tüketildi.²³

Our boys did it veya *The boys in Ankara did it*, şeklinde mi söylendiği bilinmez ancak ABD'nin 12 Eylül'le, derin bir oh çektiği ve darbeyi yapması gerekenlerin yaptığı yönünde görüş belirttiği biliniyor. Dönemin CIA Türkiye İstasyon Şefi Paul Henze tarafından, "*Bizim çocuklar veya Ankara'daki çocuklar yaptı, başardı*" şeklindeki; Kennedy Center'da Damdaki Kemancı müzikalini izleyen Başkan Jimmy Carter'a verilen haber, ABD açısından, 12 Eylül'ün adeta bir müjde olarak algılandığını göstermektedir (Birand 1984: 286). Yine 1980 yılı ağustos ayı içinde, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya'nın yaptığı ABD ziyaretinin ilk plandaki amacının; ABD'nin bilgisi dahilinde olmayan 12 Eylül Harekatının (!) icra safhasına geçileceği bilgisinin, kendilerine verilmesi olduğu ancak son anda ziyaretin bir tür nabız yoklamasına dönüştüğü, ABD'nin muhtemel bir darbeye karşı tavır almayacağını anlaşılmamasıyla birlikte, hiçbir şey açıkça belirtilmeden geri dönüldüğü iddia edilmektedir (Doğan 1985: 19).

Zaten bir darbenin dış destekli olup olmadığı, belli bir dış onay merciin: *Yapın!* Talimatı verip vermediğiyle anlaşılammaktadır. 12 Eylül gibi; diğer darbelerde de içeride dinmeyen şiddet hareketlerinin ajan-provokatör boyutu, silahlanmanın kaynağı ve tedarik zinciri, ülkenin cari iktisadi buhranına çözüm yönünde akması beklenen dış finansman hareketliliğinin, olumlu seyredip etmediği; iktidarda bulunan lider ve partinin dış merkezler nezdindeki itibarı gibi birçok etken rol oynamaktadır.

²² (Altındal 1979 ve Songar 1974).

²³ Ziverbey Köşkündeki sorgulamaların simge isimlerinden İlhan Selçuk'un anlatımı için bkz. (Selçuk, 1987).

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

12 Eylül'ün iç dinamikleri elbette vardır ve çok çeşitlidir ancak 12 Eylül sonrasında, Türk hükümetlerinin yukarıda sayılan taleplerine, bonkörce yaklaşan bir dış mahfil olgusunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Klasik tabirle; darbe sonrası ve öncesiyle karşılaştırıldığında, öncekine göre kazanımlarını arttıran hangi dış ülke veya çevreyse, darbenin arkasında olma ihtimalinin orası olduğu söylenebilir. Ünlü Rogers Planıyla, askeri kanadını terk ettiği NATO'ya yeniden dönen Yunanistan'ın (Evren 1990: 389)²⁴ bu talebini veto etmeyen Türkiye'nin; böylece, üye olduğu pek çok platformda Türkiye aleyhine, sahip olduğu aynı kozu kullanan Yunanistan'a, yetmişli yıllar boyunca karşı koz olarak muhafaza ettiği bu avantajını harcaıvermesi, başka nasıl açıklanabilir?

28 Şubat 1997 tarihi, SSCB'nin önce Bağımsız Devletler Topluluğuna dönüştüğü; Sovyetlerin bundan epey önce işgal ettiği Afganistan'dan çekildiği; 1979 tarihli İran İslam Devriminin²⁵ hemen ertesinde, bölgede süren, meydana gelişi çok katmanlı; İran-Irak geriliminin sıcak çatışmaya dönüşmesinin ve yıpratıcılığının ardından sona erdiği; Batıyı tehdit eden İslam Devriminin yayılmasını önlediği iddiasıyla, Irak lideri Saddam Hüseyin'in, Irak'ın doğal vilayeti olarak ilan ettiği Kuveyt'i işgal edip, sivil kayıp ağırlıklı kanlı bir savaşla sendelediği; tek kutuplu dünyanın yegane jandarması olarak kalan ABD'nin, İç Asya ve Ortadoğu'da tam anlamıyla hükümranlık tesis etmeye çalıştığı bir dönemdi.

Bu süreç esnasında Türkiye'de iki milletvekili genel, birisi genel diğeri ara olmak üzere iki yerel seçim yapılmış; seçim neticeleriyle birlikte, merkez sağ seçimde Refah Partisi'ne doğru bir yöneliş olduğu gözlemlenmişti. 25 Aralık 1995 seçimlerinde, Millî Görüş'ün çeyrek asırlık siyasal geçmişinde, ilk kez birinci olan Refah, bir dizi hükümet denemelerinin ardından koalisyonun birinci partisi olarak, liderinin başbakanlığında hükümet kurma şansı elde ediyordu. 11 aylık hükümet de ikili bir açmaz içine düşmekten kurtulamıyordu.²⁶ İçeride, yıllardır aleyhine yapılan propagandaların aksine, hiç kimsenin yaşam tarzına müdahale gibi bir amacının olmadığını ikna gayretindeyken, diğer taraftan; tabanının yıllardır, belli alanlarda hasretini çektiği rahatlamayı sağlamayı hedefliyordu (Sunay 2022: 259-265).

Dış politikadaki anti Amerikan ve anti İsrail tavrının etrafında toplamayı hedeflediği İslam ülkelerinin; önce iktisadi, sonra siyasi yakınlaşmaları sağlama yönündeki gizlemediği programını uygulamaya geçirme gayretleri; D-8 isimdeki projeye hayata geçiriliyor; partinin iç ve dış cephede çektiği tepkiler, tam bir koalisyon ortaklığı havasında hem iç hem

²⁴ Evren'in anıları takip edildiğinde görünen: İlk görüşmenin, henüz sivil rejim sürmekteyken 27 Şubat 1980'de yapıldığı ve kabul kararının verilmediğidir. 16 Ekim 1980, yani darbeden yaklaşık bir ay sonra Evren, Yunanistan'ın dönüşüne razı oluyor, bunun Türkiye açısından da kazançlı bir anlaşma olduğundan söz ediyordu (Evren 1991: 98).

²⁵ Sonradan aleyhte tutum takınılsa da İran Devrimi'nin Türk Solu nazarında oldukça sempatiyle karşılandığı biliniyor, bkz. (Güney, 1979).

²⁶ Refahyol hükümetinin sıkıştırılmışlığına rağmen, hakkında kaleme alınan bir derlemede, 11 aylık iktidarı, 11 Aylık Saltanat olarak resmedilmektedir (Özcan, 1998).

de dış çevrelerin iş birliğinde, koalisyonun ikinci partisi olan Doğru Yol Partisi'nin bölünmesiyle başlatılan, hükümeti işbaşından uzaklaştırmaya matuf, bir dizi çabayı da beraberinde getiriyordu.

Askerin içindeki bir kesimin, Batı Çalışma Grubu adı altında başlattığı; Refahiyol hükümetinin anayasal sınırları aştığına ilişkin, sonradan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının açtığı; Refah Partisi'ni kapatma davası iddianamesine girecek olan, partinin laikliğe karşı faaliyetlerin odağında bulunduğuna ilişkin, sözde delil toplama faaliyeti, Batılı çevrelerden gelen, Türkiye'nin eksen değiştirme yönünde endişe verici sürece girdiği istikametindeki açıklamalar (Arcayürek 2003: 367-368), kritik bir hataya yol açtı. Liderlerin koalisyon protokolünde yer alan dönüşümlü başbakanlığı; gerilimi düşürme noktasında, gününden evvel faaliyete geçirmek üzere, önce istifa, ardından bu kez DYP lideri Tansu Çiller'e verilmesi, teamüller gereği olacağı farz edilen yeni bir koalisyon beklentisi, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından karşılık bulmayınca, hakkında kapatma davası açılmış olan Refah Partisi'nin siyasal hayattan çekilme süreci de hızlanmış oluyordu (Yalçın 2012: 246-248).

15 Temmuz 2016 tarihli Fetullahçı darbe girişimi; hiçbir iç dinamiğin önemli etkisinin olmadığı, tam anlamıyla dış faktörlerin yönlendiriciliğiyle meydana gelmiş ve atlatılmış, bir büyük badire olarak gözler önündedir. Darbenin kanaat önderinin;²⁷ 1999'dan beri ABD'de ikamet etmenin çok ötesinde, etrafında kuş bile uçurulmayacak derecede korunup kollanıyor olması bile, darbenin dış dinamiğinin neresi olduğu konusunda, tek başına yeterli bir delildir (Veren ty: 33-86). Türkiye siyasetinde muktedir olmanın; Türk ordusuna hâkim olmaktan geçtiği bilinciyle, 1986'dan beri orduya sızmaya başlayan bu yapının kullanışlılığı noktasındaki tespitle birlikte; özellikle, Orta Asya ve Afrika'daki ABD nüfuzunu tesis etme yönünde bir kamuflaj işlevi görecektir; ismen Türk, aslında Amerikan Okullarını tesis ederek, bölgedeki beşeri sermayeyi Amerikan muhibbi yapmaya matuf çabalarındaki (Şener 2011: 40-59) başarısıyla, rüşünü ispat etmiş olan Fetullahçılar, ordu yapılanmasını da 2008 itibarıyla belli bir noktaya getirmeyi başarmışlardır. Sıra artık ikinci aşamadır.

2008'de, bu aşamanın taşları döşenmeye başlanır. Türk askeri darbeler tarihinin kamuoyundaki menfur imajı, yeni bir darbe arifesinde bulunulduğuna dair bir görüntünün verilmesine yönelik, imaj çalışmasına mesnet yapılır. Adliye, mülkiye ve emniyetteki etkin unsurlara; ordu yapılanması içine sızdırılmış uzantılar tarafından, içeriden üretilmiş sahte bilgi, belge ve güya sızıntılarla; 2003'ten beri çeşitli darbe planlarının yapıldığı, darbeyi meşrulaştırmak üzere; Cumhuriyet Gazetesi, Danıştay saldırıları gibi olayların arkasında

²⁷ Sözde kanaat önderi olarak takdim edilen Gülen'den, bu şekilde söz edildiği bilgisi; son derece nahoş bir şekilde ve zorla Akıncı Üssüne götürülen dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Hulusi Akar'ın ifadesiyle sabittir. Mahreç Tuğg. Hakan Evrim; Akar'a, kendisini kanaat önderleri olarak bahsettiği Gülen'le telefonda konuşurabileceğini teklif etmiş, Akar ise bu teklifi güçlü bir şekilde reddetmiştir.

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

darbe planlayıcısı olarak, kendi mensupları olmayan unsurlar olduğu intibai uyandırılır (Demirağ 2015: 62-66). Hatta darbe planlayanların kendi amirallerine suikast yapacakları gibi, fuhuş ve casusluk işlerinde buldukları; ordu envanterine kayıtlı çeşitli mühimmatı belli yer ve arazilerde depoladıkları servis edilerek, örgüt medyası vasıtasıyla kamuoyuna yapılan yayımlar eşliğinde, güya ifşa edilir. Yapılan aramalar esnasında hazırlanmış sahte deliller sanki o anda bulunmuş gibi dava dosyalarına delil namına konur (Doğan ve Rodrik: 2011: 18-59). Bütün bunlar yapılırken; 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat, 27 Nisan e-muhtrası, 2008 kapatma davası (Hale ve Özbudun 2010: 93) gibi darbe ve girişimlere referansla iktidar partisinin desteği temin edilir.²⁸

Hukuka aykırı tutuklamalar gerçekleştirilir ve bu süreçte maalesef ordunun kritik noktalarındaki isimlerin tutuklanmaları ve uzun süreli tutukluluk halleri esnasında, buldukları görevler ve terfi edecekleri rütbeler âtil kaldıkça atamalar; Fetullahçı ordu mensupları içinden yapılır. Askeri yargının devreden çıkarılması, ünlü Beşiktaş Adliyesi'nin savcılar ve özel yetkili mahkemelerdeki hakimlerin, tüm ülkenin gözleri önünde cereyan eden muhakeme safahatındaki gayri hukuki uygulamaları; iktidar cephesindeki kuşkuluları da arttırmaktadır. Basın-yayın yoluyla seslerini duyurmaya çalışan tutuklu askerlerin feryatları duyulur oldukça; aslında, delil diye öne sürülenlerin hepsinin sahte ve uydurma olduklarına yönelik ifşa, inandırıcılık kazanır.²⁹

Yıllarca; askeri lise, astsubay meslek yüksek okulu, harp okulları, harp akademileri, GATA, Genelkurmay ve kuvvet komutanlıklarındaki adli müşavirlikler, personel, istihbarat, bilgi-işlem başkanlıkları, emir subaylıkları, özel kalem müdürlükleri, yaverlikler; artık Fetullahçı asker kılıklılarının elindedir. Her düzeydeki sorular ve cevaplarının örgüt mensuplarına verilmesi, mülakat heyetinin önüne kadar kendi akli ve zekasıyla gelebilmiş sıradan askeri öğrencileri elemek üzere geliştirilen şifreli aday numaraları; pilot adaylarının sıhhi raporlarla bertarafı; askeri öğrencilerin mezuniyet aşamasında sahte teşhislerle psikolojik ve psikiyatrik açıdan arızalı olduklarının raporlanması; olmadı, şok mangalarıyla, intibak dönemlerinde ağır işkencelerle yıldırma, bir şekilde bu sürece tahammül edenleri öğrencilikten bezdirmek üzere, sınav notlarıyla oynama gibi usullerle silahlı kuvvetlere katılmalarını önleme faaliyetleri; TSK üzerinde, bugüne kadar oynanmış en sinsi oyunlar gibi durmaktadır (Önsel 2016: 163-260).

Amaç; bölgede kurulmaya çalışılan yeni düzeni inşaaya matuf çabalara, muhalif milli duruşun silahlı temsilcilerini tecrit edip; emirleri Pensilvanya'dan alan kurşun askerlerle idare

²⁸ Örgütün yapılanması bakımından emniyet teşkilatının kıdemli olduğu, 2000'li yıllarda manipülasyona uğrayan kimi polis müdürlerinin başlarına gelenlerden bellidir bkz. (Hablemitoğlu 2008: 47).

²⁹ Yayınlar kamuoyunun bilgisine sunulduca, geçmiş darbelerin etkisiyle; bu kez ve bir kez daha darbelerin bir yenisi neden olmasın, şeklindeki kanaat değişmeye başlıyordu; bkz. (Çelebi 2014; Çiçek 2011; Yıldız 2012; Başbuğ 2014; Haberal 2011).

edilen bir ordu. Böylece; Adalar Denizi'ni bir Yunan Gölü yapma çabasına *tamam* diyen; Mavi Vatan Konseptinden vazgeçmiş; Akdeniz'de Antalya Körfezi'ne hapsolmuş; Kıbrıs'ın tamamında tesis edilmiş Rum egemenliğine (Yaycı 2020a: 107-144; Yaycı 2020b: 87-122; Yaycı 2019); doksanların başından itibaren fiilen bağımsız, kağıt üzerinde Irak'a dahil devleti, Suriye'nin kuzeyinden batısına denize kavuşmuş, gelecekte ülkenin doğu ve güneydoğusuna yayılma istidadında olacak, uydu-garnizon devlete evet diyen; soykırım yalanını, önce tanımış, sonra tazminata razı olmuş, yetmedi toprak vermiş bir Türkiye. Tüm bu amaçların iç dinamiklerle bir ilgisi var mı? Bu projelerin gerisinde hangi güç veya güçler varsa, 15 Temmuz'un arkasında da o güç veya güçlerin olduğu kesin gibidir.

Değerlendirme ve Sonuç

27 Mayıs'la birlikte başlayan Türk askeri darbe geleneğinin; 15 Temmuz gibi bir neticeye varmasının arkasında, süreklilik mi yahut tekâmül mü bulunmaktadır? 15 Temmuz'un ifşa olmasıyla birlikte sanki, diğer darbelerin ehven-i şer addedilmeleri mümkünmüş gibi görülebilmektedir. Yine de şunu özellikle belirtmek gerekiyor ki: 15 Temmuz kalkışmasının silahlı unsurları da tıpkı öncekiler gibi; kendilerine Atatürk ilke ve devrimlerini şiar edinmiş nefer görüntüsü vermeye çalışmışlardır. Darbe mümessillerinin telaffuz ettiklerine değil, fiiliyata geçirdiklerine bakılarak, haklarında daha sağlıklı tahliller yapılabilir.

Çağdaş bir toplum olma yönünde ihdas ettiği 1961 Anayasası ve temsilde adaleti önceleyen seçim sistemiyle, millete özgürlükçü bir rejimi bahsettiği iddiasındaki 27 Mayısçıların egemen olduğu dönemin sonuçları incelendiğinde; altı yıllık, pamuk ipliğine bağlı AP'nin tek başına iktidar olduğu dönem haricinde, tasfiye ettiği iktidarın yönetimde olduğu son on yılın, göz kamaştırıcı gelişmelerinin çok gerisinde kalan iktidar performanslarının söz konusu olduğu tespit edilebilmektedir. Siyaseten katlin yeniden diriltildiği idamlarıyla; tüm Türk askeri darbelerinin selefi niteliğindeki 27 Mayıs'ın bilançosu, oldukça ağır olmuştur. Türk ordusunun emir-komuta zincirinin bozulduğu böylesi bir darbe, son girişim olması temenni edilen: 15 Temmuz'un da müsebbibi sayılabilir.

12 Mart Muhtırası, üç gün öncesinin potansiyelini, yani 9 Mart'ı bertaraf etmesi bakımından, belki bir parça mazur görülebilir. Yine de yukarıda bahsi geçen altı yılın verileri gözlemlendiğinde, bölgesinde yerli bir tavır koyan gidişatı kesmesi, kışkırtıcı ajanlar vasıtasıyla öğrenci gençliğin aşırılıklara sevk edilmesi ve hebası noktasındaki sorumluluğu büyüktür. Mahkeme kararlarına kadar yansıyan kışkırtıcı ajan olgusunun; ortamın bir müdahaleye elverişli hale getirilmesi noktasındaki gayretkeşliğin düzeyini göstermesi bakımından önemi, ortadadır. Yurdun beşerî sermayesinin kamplara ayrılmasının teşviği ve 12 Eylül'ün provası niteliğindeki gelişmelerin numuneleri, bu hadisenin ürünüdür.

12 Eylül, Türkiye'nin başına gelen en büyük felaketlerden biridir. Ortamın olgunlaşmasını beklerken, sıkıyönetimin sağladığı yetkileri kasten kullanmama şeklindeki

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

görev ihmallerinin, aslında yönetimi tümüyle ele geçirip; toplumsal refahtan hakça pay alma istikametindeki, mücadele pratiğinin bertarafı hedeflenmiştir. Cezaevlerinden yükselen işkence feryatlarına karşı duyarsız tavır, korkuyla karışık bir ataletin gelişmesine yol açmış, depolitizasyonla; geleceğine ve toplumuna karşı sorumsuz, yeni bir neslin inşasına kapı aralanmıştır.

28 Şubat, devletin geniş yurttaş kesimleriyle arasındaki mesafeyi, olabildiğince açma teşebbüsü olarak gözükmektedir. Bu dönem, silahlı kuvvetlerdeki belli bir grubun, asıl işlevi olan ordudaki milli olmayan sızıntıları bertaraf etme görevini, yine bu gerekçeyle ancak milli duruşa sahip dindar unsurları tasfiye edip, Fetullahçı unsurların içeride tutunmalarına engel olamayan bir ihmalkârlıkla, yürüttüğü bir süreçti. Milli servetin, kasıtlı ve aşikâr metotlarla belli ellere aktarıldığı, bilinen mekanizmayı bertarafa çaba harcayan bir ekibin, başka gerekçelerle tasfiye edilmesi, bu sürecin ürünüdür. Orduya, milletin değerlerine yabancı bir kurum yaftasının, kasten vurulması gayreti yönündeki uygulamalar, bu dönemde ivme kaydetmişti.

15 Temmuz, bir darbe girişiminden ziyade, yıllar boyunca sistem içinde nüfuz kazanmış bir terör ve casusluk örgütünün işgal girişimiydi. Yukarıda da sıkça belirtildiği gibi Türk askeri müdahale geleneğinin halkın ve vatanın selameti uğruna, millete rağmen müdahil olunabileceğine yönelik, maalesef hâlâ bazı kesimlerce benimsenen eğilimin ilham vericiliği eşliğinde gerçekleşti. Yöntemi ve işleyişi, nev-i şahsına münhasırdı; önce ordu, köküne nüfuz edilerek, askeri öğrenci kaynakları yoluyla tedricen ele geçirilmeye başlandı. Sonra bu yeni kadroların istihdamı için, muntika temizliği kabilinden, kumpas davaları açıldı. Bu yapılırken de ordunun darbeci eğilimleri meşrulaştıran geleneğine referans verildi. Ergenekon, Balyoz ve diğer davalar açıldığında, demokrat kesimlerde bile, bu darbe planlamalarının Türk ordusu ve mevcut iktidarın meşrebi dikkate alındığında, çok muhtemel olacağı varsayıldı.

Duruşmaların açıklığı evrensel kaidesi ve savunmaların aleniliği ilkesi; delilleri tartışmaya açtığında, ortada, tam anlamıyla bir tertibin bulunduğu net olarak anlaşıldı. FETÖ/PYD ismiyle sonradan anılmaya başlanan yapının aslında iktidara da talip ve umarsızca saldırıya girişmeye teşne olduğu; 2011 seçimleri öncesinde, iktidar partisinin milletvekilliği kontenjanının, seçilebilir 150'sine talip oluşuyla anlaşıldı. Bunu elde edemeyince 7 Şubat 2012'de MİT Müsteşarı Hakan Fidan tutuklanmak istendi; onun aracılığıyla Başbakan R. Tayyip Erdoğan hedef alınmıştı. Hükümetin henüz cemaat addettiği bu kesime karşı, dershaneleri kapatan hamlesi; beraberinde 17-25 Aralık 2013'teki, sözde yolsuzluk operasyonlarını gündeme getirdi ve iktidarın sert tepkisi, milli orduya kumpas gerçeğinin, yetkili ağızlarca telaffuzunu sağladı.

Ordudaki yapılanmanın zaman içindeki tespiti, geniş çaplı bir tasfiyeyi gündeme getirince, erken davranıp 16 Temmuz 2016 saat 03.00'ü harekât saati olarak belirleyen FETÖ'cü üniformalı unsurlar, aralarından birinin pişmanlıkla, 15 Temmuz'da; MİT nezdinde girişimi

ihbarı üzerine, erken davranma hamlesine girişmeleri karşısında, tepkisiz kalacağını sandıkları milletin direnci sayesinde kanlı da olsa bastırıldılar.

Bugün hâlâ gündemde olan, özellikle FETÖ'cü unsurların yeni bir kalkışma yapacak kadar; ordudaki güçlerini muhafaza ettikleri yönündeki telkin ne kadar hakikati yansıtıyor, bilinmez ancak toplumsal tabanın, her darbe öncesinde bir kurtarıcı arayacak kadar ümitsiz olmaması, darbelere karşı alınabilecek en etkili yöntem ve ortam olarak geçerliliğini koruyor.

Kaynaklar

- Acar, Bedir. 2008. *Tuncay Güney Anlatıyor [Ergenekon'un İlk Tanığı]*. İstanbul: TİMAŞ.
- Ağaoğlu, Samet. 1967. *Arkadaşım Menderes*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ağaoğlu, Samet. 1972a. *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ağaoğlu, Samet. 1972b. *Marmara'da Bir Ada*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ağaoğlu, Süreyya. 1975. *Bir Ömür Böyle Geçti*. İstanbul: İshak Basımevi.
- Ahmad, Feroz. 1999. *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akel, Ali. 1999. *Erbakan ve Generaller*. İstanbul: Şura Yayınları.
- Aker, Ahmet. 1975. *12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme*. İstanbul: Sander Yayınları.
- Aksakaloğlu, Yağız. 2021. *Girdap [Askeri Okullarda Katliam]*. Ankara: Pankuş Yayınları.
- Albayrak, Sadık. 1989. *Türk Siyasi Hayatında MSP*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Albayrak, Sadık. 1990. *MSP Davası ve 12 Eylül*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Altındal, Aytunç. 1979. *Haşhaş ve Emperyalizm*. İstanbul: Havass Yayınları.
- Altuğ, Kurtul. 1973. *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Altuğ, Kurtul. 1976. *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*. İstanbul: Koza Yayınları.
- Apaydın, Orhan. 1978. *Kim Öldürüyor Niçin Öldürüyor? [Dünyada ve Türkiye'de Terör Üstüne Bir İnceleme ve Araştırma]*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Arcayürek, Cüneyt. 1979. "Devleti Yönetenler Komandoları Kolluk Kuvvetlerinin Yardımcısı Görürse", *Türkiye'de Anarşi [Aydınlık Gazetesinin Düzenlediği Açık Oturum'da Yapılan Konuşma]*. İstanbul: Aydınlık Yayınları.
- Arcayürek, Cüneyt. 1985a. *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971 [Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-5]*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, Cüneyt. 1985b. *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973 [Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-6]*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, Cüneyt. 2003. *28 Şubat'a İlk Adım [Büyüklerle Masallar, Küçüklerle Gerçekler-9]*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arıkoğlu, Damar. 1961. *Hatıralarım*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Arslan, Faruk. 2008. *Ergenekon'un Karanlık İsmi Tuncay Güney [Kara Kutu]*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Atasoy, Yıldız. 2005. *Turkey, Islamists and Democracy [Transition and Globalisation in a Muslim State]*. London-New York: I. B. Tauris.

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

- Aybar, Mehmet Ali. 1973. *12 Mart'tan Sonra [Meclis Konuşmaları]*. İstanbul: Sinan Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya. 1976. *İhtilâlin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket Süreyya. ty. *Menderes'in Dramı?* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Talât. *Hatıratım*. 2010. İstanbul: YKY.
- Aydın, Zülküf. 2005. *The Political Economy of Turkey*. London: Pluto Press.
- Aytekin, Emin. 1967. *İhtilâl Çıkmazı*. İstanbul: Dünya Matbaası.
- Balbay, Mustafa. 2013. *Savunma*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Başbuğ, Faik Y. 1987. *(24 Ocak'ın Ekonomi Politikası) 24 Ocak Yargılanıyor [İcraatın Dışından]*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Başbuğ, İlker. 2014. *Suçlamalara Karşı Gerçekler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Başgil, Ali Fuat. 2008. *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, çev. Cemal Aydın. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Batur, Muhsin. 1985. *Anılar ve Görüşler, [Üç Dönemin Perde Arkası]*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bayar, Celal (Anlatan). 1991. *Bir Darbenin Anatomisi [27 Mayıs İhtilali]*. Yazar: İsmet Bozdağ. İstanbul: Emre Yayınları.
- Baykam, Bedri. 1994. *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bilbilibik, Erol. 2013. *Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Birand, M. Ali. 1984. *12 Eylül Saat: 04.00*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Birand, M. Ali. 1986. *Emret Komutanım*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birand, Mehmet Ali ve Yıldız Reyhan. 2012. *Son Darbe: 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, Mehmet Ali; DüNDAR, Can ve ÇAPLI, Bülent. 1994. *12 Mart [İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi]*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Burçak, Rıfki Salim. 1976. *Yassıada ve Öncesi*. Ankara: Çam Matbaası.
- Buzoğlu, Mustafa Hüseyin. 2012. *Tertip [Ergenekon-Balyoz-Kafes-Poyrazköy-Amirallere Suikast-İnternet Andıcı]*. İstanbul: Togan Yayıncılık.
- Cevizozlu, Hulki. 2012. *Generalinden 28 Şubat İtirafı [Postmodern Darbe]*. Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları.
- Çağlayangil, İhsan Sabri. 1990. *Anılarım*. İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Çalışlar, Oral. 1989. *Mamak [12 Mart'tan 12 Eylül'e]*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çelebi, Mehmet Ali. 2014. *Teğmen ["Sehven Olayı" ve Bir Direnişin Öyküsü]*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Çelikoğlu, Adnan. 2017. *Bir Darbeci Subayın Anıları [27 Mayıs Öncesi ve Sonrası]*. İstanbul: YKY.
- Çınk, D. İsmet ve diğerleri. 2014. *Er Mektubu Görülmüştür [Balyoz Mağduru Türk Subaylarına Gönderilen Destek Mektupları]*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Çiçek, Dursun. 2011. *Kışladan Hasdal'a Alb. Dursun Çiçek Vakası*. İstanbul: Togan Yayıncılık. Çölaşan, Emin. 1984. *12 Eylül [Özal Ekonomisinin Perde Arkası]*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çölaşan, Emin. 1987. *24 Ocak [Bir Dönemin Perde Arkası]*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

- Demirel, Hüseyin. 1977. *12 Mart'ın İçyüzü [Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?]*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Demirer, Mehmet Arif. 1994. *Demokrat Parti [Alparslan Türkeş'in Anıları ve 27 Mayıs 1960]*. İstanbul: Demokrat Parti Yayınları.
- Demirer, Mehmet Arif. 2012. *27 Mayıs [Masallar ve Gerçekler]*. İstanbul: Toplumsal Yayıncılık.
- Doğan, Çetin. 2010. *Ateşi ve İhaneti Gördük*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Doğan, D. Mehmet. 1994. *Kemalizm [Bir Savaş Sonrası İdeolojisi]*. Konya: Esra Yayınları.
- Doğan, Pınar ve Rodrik, Dani. 2011. *Balyoz [Bir Darbe Kurgusunun Belgeleri ve Gerçekler]*. İstanbul: Destek Yayınevi.
- Doğan, Yalçın. 1985. *Dar Sokakta Siyaset*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Dursun, Davut. 2000. *Ertesi Gün [Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar] (27 Mayıs–12 Mart–12 Eylül)*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Dursun, Davut. 2001. *27 Mayıs Darbesi [Hatıralar/Gözlemler/ Düşünceler]*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Dursun, Davut. 2003. *12 Mart Darbesi [Hatıralar-Gözlemler-Düşünceler]*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Er, Ahmet. 2007. *Hatıralarım ve Hayatım [27 Mayıs'tan 12 Eylül'e, Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye]*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
- Erbakan, Necmettin. 2016. *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Hazırlayan Tacettin Çetinkaya. Ankara: MG V Yayınları.
- Eren, Memduh. 1996. *27–28 Nisan 1960 Gençlik Eylemi Işığında 27 Mayıs*. İstanbul: Yazarın Kendi Yayını.
- Erer, Tekin. 1965. *Yassıada ve Sonrası*. İstanbul: REK-TUR.
- Erkanlı, Orhan. 1973. *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Erkanlı, Orhan. 1987. *Askeri Demokrasi [Orhan Erkanlı'nın Anıları 1960–1980]*. İstanbul: Güneş Yayınları.
- Eroğlu, Ergin. 1974. *12 Mart Devam Ediyor mu?* İstanbul: Soyut Yayınları.
- Esengin, Kenan. 1978. *27 Mayıs ve Ordudaki Kıyımlar [Ordudaki Emeklilik Olayı]*. İstanbul: Su Yayınları.
- Esin, Numan. 2005. *Devrim ve Demokrasi [Bir 27 Mayısçıının Anıları]*. İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ.
- Evren, Kenan. 1990. *Kenan Evren'in Anıları-1*. İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Evren, Kenan. 1991. *Kenan Evren'in Anıları-2*. İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Fırat, Hande. 2016. *24 Saat [15 Temmuz'un Kamera Arkası]*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Genç, Süleyman. 1971. *12 Mart'a Nasıl Gelindi?* Ankara: İleri Yayınları.
- Gevgilili, Ali. 1973. *Türkiye'de 1971 Rejimi [Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması]*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gevgilili, Ali. 1981. *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Görmüş, Alper. 2011a. *Büyük Medyada Ergenekon Haberciliği-1*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Görmüş, Alper. 2011b. *Büyük Medyada Ergenekon Haberciliği-2*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Görmüş, Alper. 2012. *(Darbe Günlükleri: Tam Metin) İmaj ve Hakikat [Bir Kuvvet Komutanının Kaleminden Türk Ordusu]*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Gülen Nejat. 2005. *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

- Güney, Ayşegül Dora. 1979. *İran Devrimi*. Haziran Yayınları.
- Gürcan, Ömer. 2005. *Fethi Gürcan'ın Harbiyelileri*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Gürcan, Öner. 2005. *Ben İhtilâlciyim [Fethi Gürcan]*. Ankara: Süvari Yayıncılık.
- Gürkan, Celil. 1986. *12 Mart'a Beş Kala*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Haberal, Mehmet. 2011. *Suçum Ne? [Sözlü Silivri Savunması]*. Ankara: Cem Veb Ofset.
- Hablemitoğlu, Necip. 2008. *Köstebek*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Hale, William and Özbudun, Ergun. 2010. *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey [The case of the AKP]*. London and New York: Routledge.
- Hekimoğlu, Müşerref. 1975. *27 Mayıs'ın Romanı*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Ilıcak, Nazlı. 1989. *Bitmeyen Hasret [Eşi Berin Menderes'ten Yassıada'ya, Adnan Menderes'e Mektupları]*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Ilıcak, Nazlı. 2001. *Sert Adımlarla Her Yer İnlesin [28 Şubat'ın Perde Arkası]*. İstanbul: TİMAŞ Yayınları.
- İpekçi, Abdi ve Coşar, Ömer Samî. 1964. *İhtilalin İçyüzü*. İstanbul: BATEŞ Dağıtım.
- İsen, Can Kaya. 1964. *Geliyorum Diyen İhtilal [22 Şubat–21 Mayıs]*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- İsmail Cem. 1980. *Tarih Açısından 12 Mart (Nedenleri... Yapısı... Sonuçları)*, [İki Cilt Bir Arada]. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Jäschke, Gotthard. 1972. *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, çev. Hayrullah Örs. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kafaoğlu, Arslan Başer. 1984. *24 Ocak Uygulamaları ve Bazı Gerçekler*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Kaplan, Mustafa. 2019. *Devrim Anıları*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Karavelioğlu, Kâmil. 2007. *Bir Devrim İki Darbe [27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül]*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Kayalı, Kurtuluş. 1994. *Ordu ve Siyaset [27 Mayıs–12 Mart]*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaynak, Mahir. 2003. *Yel Üfürdü Su Götürdü [Ailem, Çocukluğum, Gençliğim, Mesleğim, Yaşadıklarım ve Gördüklerim...]*. İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı.
- Kâzım Karabekir. 1992. *Paşaların Hesaplaşması [İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?]*. Yayına Hazırlayan: İsmet Bozdağ, İstanbul: Emre Yayınları.
- Kâzım Karabekir. 1995. *Hayatım*, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kazım Karabekir. Tarihsiz. *Paşaların Kavgası [İnkılâp Hareketlerimiz]*, Yayına Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin. İstanbul: Emre Yayınları.
- Keyder, Çağlar. 1995. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, çev. Sabri Tekay. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kili, Suna (Ed.). 1998. *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Kirişçioğlu, Nusret. 1968. *Kayseri Cezaevinde Bir Yıldönümü (Yassıada-İmrâlı-Kayseri Gerçekleri-1)*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Kirişçioğlu, Nusret. 1971. *Yassıada Kumandanına Cevap (Yassıada-İmrâlı-Kayseri Gerçekleri-2)*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Koçaş, Sadi. 1977a. *Atatürk'ten 12 Mart'a, "Atatürk'ten 27 Mayıs'a"*, [Anılar 1. Cilt]. İstanbul: Tomurcuk Matbaası.

- Koçaş, Sadi. 1977b. *Atatürk'ten 12 Mart'a, "27 Mayıs"*, [Anılar 2. Cilt]. İstanbul: Tomurcuk Matbaası.
- Koçaş, Sadi. 1977c. *Atatürk'ten 12 Mart'a "27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e"*, [Anılar 3. Cilt]. İstanbul: Tomurcuk Matbaası.
- Koçaş, Sadi. 1977d. *Atatürk'ten 12 Mart'a "İkinci Cumhuriyet'ten 12 Mart'a"*, [Anılar 4. Cilt].
- Küçük, Sami. 2008. *Rumeli'den 27 Mayıs'a [İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı]*. İstanbul: Mikado Yayınları.
- Küçük, Yalçın. 1990. *Aydın Üzerine Tezler-4, [1830-1980]*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Küçük, Yalçın. 2010. *Haberci*. İstanbul: Mızrak Yayıncılık.
- Küçükşahin, Ahmet. 2011. *TBK'ya Karşı 12 Komplotu*. İstanbul: Togan Yayıncılık.
- Madanoğlu, Cemal. 1960. *C. Madanoğlu İnkılabı Anlatıyor*. Derleyen Cevat Oktay. Ankara: Ülkü Matbaası.
- Madanoğlu, Halim Tugay (Derleyen). 2019. *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- McGhee, George. 1990. *The US-Turkish-NATO Middle East Connection*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mehmed Kemal. 1974. *12 Mart Öfkeli Generaller ve İşkence*. İstanbul: Soyut Yayınları.
- Mehmed Kemal. 1979. *Ara Rejim Kara Rejim [12 Mart Yazıları]*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- MGK. 1981. *12 Eylül/Öncesi ve Sonrası*. Ankara: TTK Basımevi.
- Mumcu, Uğur. 1986. *Silâh Kaçakçılığı ve Terör*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Mumcu, Uğur. 1993. *İnkılâp Mektupları*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Nacar, İsmail. 2018. *Gördüğüm Derin Devlet ve Neo-Haşhaşi FETÖ*. İstanbul: Kitaparası Yayınları.
- Nadir Nadi. 1971. *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*. İstanbul: Sinan Yayınları.
- Neziroğlu, İrfan. 2003. *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980)*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Önsel, Mustafa. 2016. *(Türk Silahlı Kuvvetlerinde Şakirtlerin İşgali mi?) Ağacın Kurdu [Fethullah'ın Askerleri]*. Ankara: Alibi Yayıncılık.
- Önsel, Mustafa. 2016. *Aşil'in Topuğu [FETÖ'nün O Gece'si]*. Ankara: Alibi Yayıncılık.
- Örtülü, Erdoğan. 1974. *Üç İhtilâlin Hikâyesi*. Konya: Milli Ülkü Yayınevi.
- Öymen, Örsan. 1987. *Bir İhtilâl Daha Var... 1908-1980*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Özbek, Osman. 2005. *İpotekli Türkiye*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Özbek, Osman. 2006. *İlimli Türkiye*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Özbek, Osman. 2006. *Laik Cumhuriyete 11 Kurşun*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Özcan, Gencer (Yay. Haz.). 1998. *Onbir Aylık Saltanat [Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi]*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Özdağ, Ümit. 1991. *Ordu-Siyaset İlişkisi [Atatürk ve İnönü Dönemleri]*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özdağ, Ümit. 1997. *27 Mayıs İhtilâli [Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri]*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Özdemir, Hikmet. 1993. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyaset İlişkisi

- Özkaya, Şükran. 2005. *Adım Adım 27 Mayıs*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz ve Gökdemir, Ayvaz. 1987. *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Pavlovic, Zoran. 2004. *Turkey*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Perin, Mithat. 1970. *Yassıada ve İnfazların İçyüzü*. İstanbul: M. Çevik Matbaası.
- Perin, Mithat. 1990. *Yassıada Faciası (27 Mayıs Darbesinden İdamlara Kadar İşkence Altında Ezilenlerin Dramı), C-1*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Perinçek, Doğu. 2017. *FETÖ Darbesi [Kökleri, Yükselişi, Ezilmesi ve Sonuçları]*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sağiroğlu, H. Kakioğlu, F. Yeşilyurt, A.H. ve Göktürk İ. (Hazırlayanlar). 1961. *Hürriyet Meşalesi [27 Mayıs Milli Türk İhtilali]*, İstanbul: MTTB, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Talebe Derneği Yayınları No: 1.
- Saygun, Ergin. 2012. *Türk Ordusuna Balyoz*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Selçuk, İlhan. 1987. *Ziverbey Köşkü*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Seyhan, Dünder. 1966. *Gölgedeki Adam*. İstanbul: Uycan Matbaası.
- Songar, Ayhan. 1974. *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Sönmezsoy, Refik. 1978. *Darbe [12 Mart Döneminde Türk İşçi Hareketi]*. İstanbul: Umur Kitapçılık.
- Sunay, Cengiz. 2010a. *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri [27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası]*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Sunay, Cengiz. 2010b. 27 Mayıs ve Küfür Edebiyatı. *Türkiye Günlüğü*, Bahar (101, ss.42-68).
- Sunay, Cengiz. 2022. *Türk Siyasal Hayatı [Tanzimat’tan Bugüne]*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Sülker, Kemal. 1987. *Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün [15-16 Haziran]*. Ankara: V Yayınları.
- Şen, Erdal. 2007. *Yassıada’nın Karakutusu [Belgelerin Dilinden]*. İstanbul: Zaman Kitap.
- Şen, Serdar. 1996. *Silâhlı Kuvvetler ve Modernizm [Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak]*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- T. C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu. 1960. *Yassıada Broşürü*. İstanbul: Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü.
- Taylak, Muammer. 1994. *27 Mayıs ve Türkes*. İstanbul: Hamle Yayınları.
- TİSK ve Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği. 1970. *274 ve 275 Sayılı Kanunların Tadil Tasarıları Hakkında Görüş ve Tekliflerimiz*. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası.
- Tuğ, Baki. 1995. *Türkiye Gerçekleri ve Soysal Davası [12 Mart 1971]*. Bursa: Ak Ofset.
- Tunçkanat, Haydar. 1970. *İkili Anlaşmaların İçyüzü*. Ankara: Ekim Yayınevi.
- Turgut, Hulusi. 1995. *Türkes’in Anıları [Şahinlerin Dansı]*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Turgut, Hulusi. 2007. *Yassıada’da Yaptırılmayan Savunmalar [Menderes, Zorlu ve Polatkan’ın Kendi El Yazularından Savunmaları]*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Turhan, Talat. 1986a. *Bomba Davası [Savunma-1]*. İstanbul: Talat Turhan Yayını.
- Türkes, Alparslan. 1996. *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*. İstanbul: Hamle Basın Yayın.

- Ulagay, Osman. 1984. *24 Ocak Deneyimi Üzerine*. İstanbul: Hil Yayın.
- Ulay, Sıtkı, (General Sıtkı Ulay'ın Hatıraları). 1968. "*Harbiye Silâh Başına!*", [27 Mayıs 1960]. İstanbul: AR Matbaası.
- Ulay, Sıtkı. 1996. *Giderayak*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ünsaldı, Levent. 2008. *Türkiye'de Asker ve Siyaset*. Çev. Orçun Türkay. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. 1990. *12 Mart [Faşizmin Felsefesi]*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Veren, Nurettin. ty. [ABD'nin Truva Atı Fethullah Gülen Hareketi] *Kuşatma*. İstanbul: Siyah-Beyaz.
- Yalçın, Soner. 2012. *Erbakan [Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Siyasal Liderin Portresi]*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Yamak, Kemal. 2009. *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yarar, Mete ve Bozkurt, Ceyhun. 2016. *Darbenin Kayıp Saatleri [Ölmek İçin Güzel Bir Gün Annem!]*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Yaycı, Cihat. 2019. *Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınevi.
- Yaycı, Cihat. 2020a. *Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yaycı, Cihat. 2020b. (Soru ve Cevaplarla) *Yunanistan'ın Talepleri [Ege Sorunları]*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yazıcı, Serap. 1997. *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yetkin, Çetin. 1970. *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960–1970 [Tartışmalar, Nedenler, Çözüm Önerileri]*. Ankara: Toplum Yayınları.
- Yetkin, Çetin. 1998. *12 Mart 1971 Öncesinde Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Yetkin, Çetin. 2011. *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika [27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980]*. Ankara: Kilit Yayınları.
- Yetkin, Çetin. 2014. *Karşı Devrim 1945-1950*. Ankara: Kilit Yayınları.
- Yıldız, Ahmet. 2001. *İhtilalin İçinden [Anılar, Değerlendirmeler]*. İstanbul: Alan Yayınları.
- Yıldız, Müyesser. 2012. *Vatan yahut Silivri*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Yirmibeşoğlu, Sabri. 1999. *Askeri ve Siyasi Anılarım C-1*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Zürcher, Erik Jan. 1992. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Bağlam Yayınları.

